

A pálos rendház a 15. században a történeti adatok tükrében

Az írott forrásokban Sopronbánfalva (a 13. századtól Zoan, majd 1438-tól a 19. századig Wondorf vagy Wandorf néven) első említése egy 1277. november 20-án kiállított oklevélben található. A település az uralkodók (IV. László, III. András és Károly Róbert) jóvoltából a soproni polgárok, illetve Sopron városának birtokába került.¹

A Sopron városának birtokába került Wondorfban 1441-ben már állt egy kápolna, amelyet egy pálos remete gondozott, illetve kezdett építeni.² Állítólag a kápolna közelében volt egy barlang, tulajdonképpen egy *eremitorium*, azaz remeteség, amelyben a 15. század hatvanas éveiben egy pálos remete élt.³ Miután egy 1454-es forrás szerint a még el nem készült oratórium alapítóinak, a soproniaknak a felszentelés iránti kérelme a győri püspöknél nem talált meghallgatásra, III. Frigyes császár, Sopron akkori zálogbirtokosa közbenjárására V. Miklós pápa engedélyezte, hogy míg el nem készül az épület, és fel nem szentelik, hordozható oltárt állítsanak fel benne.⁴ Így tehát Nagylucei Orbán győri püspök még abban az évben felszentelte Szent Wolfgang (Szent Farkas) tiszteletére az oratóriumot.⁵ 1457-ben Sopron városa már oltárigazgatói tiszteinek betöltését szorgalmazta a győri püspöknél, s e beneficiumot engedélye nélkül a soproni plébánosnak adományozták. 1458-ban a kápolna sekrestyéjét is említik. 1468-ban a templomatyját (az anyagi ügyek intézője) és – név nélkül – az építőmestert említik.⁶

A pálosok megtelepedését a kápolna mellett 1481-re teszik. Egy ekkor kiállított oklevél, illetve az adományozás 1483-as megerősítése szerint Sopron városa a pálos remetéknek adta a kápolnát, hogy ott kolostort építsenek, és két-három szerzetes mielőbbi küldését sürgették, továbbá ennek előmozdításaként többek között egy kúriát adományoztak nekik.⁷ Egyúttal erdőt is kaptak, mégpedig, hogy fát tudjanak kitermelni az építkezéshez.⁸ Ugyancsak 1481-ben IV. Sixtus pápa mindazokat, akik többek között Szent Wolfgang ünnepén ide elzarándokolnak és az épületek helyre-állítására, valamint a kápolna felszerelésére adakoznak,

¹ Csatkai Endre: Sopron környékének műemlékei. Sopron, 1932. 70., 1296: Villa Zoan, 1298: Terra Zwan, 1317: Terra Zoan; Csánki Dezső: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában III. Budapest, 1897. 636., Rozsondai Károly – Sümeghy József: Sopronbánfalva. Sopron, 1937. 41.

² Házi Jenő szerint 1439 után. MMT. 439., Házi Jenő: Sopron középkori egyháztörténete. Sopron, 1939., 225. (A továbbiakban: Házi: Egyháztörténet)

³ Kisbán Emil: A magyar pálosrend története I. 1225–1711. Budapest, 1938. 129.

⁴ Documenta Artis Paulinorum (a továbbiakban DAP) Szerk.: Gyéressy Béla. III. 1978. 229., 266., 274.

⁵ A hagyomány szerint a regensburgi Szent Wolfgang püspök Boldog Gizellának, Szent István feleségének volt a lelkiajtja, aki itt remetéskedett: Barna Gábor: Búcsújáró és kegyhelyek Magyarországon. Budapest, 1990. 141–142.

⁶ Házi: Egyháztörténet, 261.

⁷ DAP 226., 266.

⁸ DAP 230., 266.

negyven napos búcsúban részesítette.⁹ A búcsújáráhely népszerűségét az is fokozta, hogy a rendi feljegyzés szerint a szerzetesek 1483-ban a csestochowai kegykép mintájára festett Mária-ikont hoztak.¹⁰ A templom szentélyében látható kegykép a csestochowai kép egyik legkorábbi másolata lehet.¹¹ Házi szerint a kápolna élén kezdetben világi oltárigazgatók és plébánosok álltak, mígnem ez a tisztség 1520 körül a pálosok kezébe került.¹² A kolostor krónikája szerint az 1483-at követő években felépült (*rudi arte*) a kolostor és az elég nagy templom.¹³

1. kép. Sopronbánfalva, pálos kolostor. A szentély gótikus boltozata. Fotó: Balázsik Tamás

Az első adatot, amely szerint már állt Wondorfban valamiféle kolostor, 1483-ból ismerjük. Ekkor ugyanis a győri püspök, a soproni szenátus és a polgárok kívánságára megerősítette szerzeteseknek a kolostorban lévő kápolna (*capella in monasterio*) feletti joghatóságát.¹⁴ A kolostoron 1495-ben folyó építkezésre utal, hogy ekkor 600 falitéglát és 400 darab padlótéglát vásároltak a várostól.¹⁵ A ma is meglévő sopronbánfalvi kolostortemplom létrejöttének korára vonatkozó

⁹ DAP 229., 274.

¹⁰ DAP 279.

¹¹ Szilárdfy Zoltán: A pálos rend két kegyképe: a Csestochowai és a Sasvári Boldogasszony. In: Szilárdfy Zoltán: Ikonográfia – kultusztörténet. Budapest, 2003. 119.

¹² Házi: Egyháztörténet, 265., 266.

¹³ A Pálos rend sopronbánfalvi kolostorának krónikája 1724–1766. Kézirat, Soproni Levéltár. 3.

¹⁴ DAP 230., 266. A kápolnát 1493-ban is említik, amikor Vince doktort, győri kanonokot a Szent Farkas-kápolna papjává rendelték. Rozsondai Károly – Sümeghy József: Sopronbánfalva. Sopron, 1937. 45.

¹⁵ MMT 440. Gyöngyösi Gergely: Arcok a magyar középkorból. A szöveget gondozta: V. Kovács Sándor. Budapest, 1983. 198. o.

feltételezést illetően a kolostortemplom gótikus építészeti részletformái, szentélyének hálóboltozata lehet irányadó (1. kép).¹⁶ Szakál Ernő feltételezte – bizonyára a provinciális ízű halhályagos szentélyablakok és a rekonstruált, szintén halhályagos, a dekorativitást a konstruktív formaképzés ellenében érvényre juttató hajóablakok stílári különbsége alapján –, hogy a hajó későbbi eredetű, mint a szentély.¹⁷ A hajó ablakainak különleges sajátossága, hogy bennük az üvegfalc belső szöglete nem derékszögű, hanem hegyesszögű.

A kolostoron a 16. század elején folyamatban lévő építőtevékenység dokumentuma lehet, hogy 1506-ban 20 ezer db. tetőcserepet, 60 db. hőbelt (gerincserép) és 10 köböl meszet vásároltak. 1508-ban a boltozat költségeire hagyományoztak pénzt. 1508-ban lebontották a régi harangtornyot és 1509-ben újat építettek, fedélszékét 620 bádoglemezzel burkolták. Üveglablakain festők dolgoztak. Schöttel Mihály (†1510) templomatyja 1502–1509 közötti számadáskönyvéből ismert, hogy 8 év alatt anyagra, építési költségre és munkadíjakra 349 fontot, 1 solidust és 21 dénárt fordítottak.¹⁸

A templom, illetve a kolostor – melyben ekkor állítólag 30 szerzetes élt¹⁹ – késő középkori kedveltségét nemcsak az mutatja, hogy a 16. század elején Szent Ulriknak oltárt állítottak benne, hanem az adományok sora is. A végrendeleti hagyatékok számának tekintetében²⁰ a soproni Szent Mihály-plébániatemplom mögött messze lemaradt, a város többi egyházát tekintve – beleértve a soproni ferenceseket is – viszont nem. Miután a baumgarteni (Sopronkertes) pálos kolostor a csatározások miatt 1493-ban leégett, kegyurai, a Grafenecek, annak javaiból (a lerombolt sopronkertes castellum csaknem összes jövedelme, földek, legelők, 3 halastó, 1 malom, 1-1 szőlő Ruszton és Meggyesen, 3 ház Sopronban) 1525-ben, ill. 1526-ban a wondorfit támogatták.²¹ Oly jelentős volt ez az adomány a kolostor történetében, hogy van olyan szerző, aki hajlamos a Grafeneck családot a második alapítónak tekinteni.²² Mindazonáltal úgy tűnik, a török előretörése miatt ez az adomány már nem módosította a kolostor késő középkorra kialakult képét.

¹⁶ Guszik Tamás: A pálos rend építészete a középkori Magyarországon. Budapest, 2003. 173. szerint a boltozat szerkesztése egyrészt a nyugat-magyarországi pálos építkezésekhez (Monyorókerék, Szalónak, Baumgarten), másrészt a Sopron környéki és az alsó-ausztriai késő gótikához kötődik.

¹⁷ Szakál Ernő: A sopronbánfalvi gótikus templom helyreállításáról. Műemlékvédelem, III. 1959. 75. A felújítás során az egyik hajóablakból előkerült kőracs-töredékek azonban nem erősítették meg rekonstrukciói hitelességét.

¹⁸ Házi: Egyháztörténet, 263.

¹⁹ Tomek Ödön: Történeti helyek és épületek Sopron vármegyében. Sopron, é. n. 50. (a továbbiakban: Tomek: Történeti helyek).

²⁰ Az adatokat publikálta: Szende Katalin: Otthon a városban. Budapest, 2004. 200.

²¹ Házi: Egyháztörténet, 263., 266., 267., DAP 230., 266. és F. Romhányi Beatrix: Pálos kolostorok Sopron környékén. SSz. 61 (2007), 249.

²² Romhányi: Pálos kolostorok i.m. 253.

A középkori pálos kolostor épülete a helyszíni megfigyelések tükrében

A középkori kolostor megjelenésére vonatkozóan olyan személyektől maradtak fenn beszámolók, akik az után látták, hogy Sopron városa 1555 körül bontani kezdte az épületet. Az általuk használt kifejezések (*rudi arte, két-három romos ház, humili structura*) nem utalnak jelentős épületre. A helyszíni vizsgálatok szerint a fennálló együttes legkorábbi része a megszokottól eltérően északnak tájolt templom épülete. A szentély keleti oldalához sekrestye kapcsolódik, a keleti oldalán feltárt lábazati párkány magasabban fut, és félpálcás-hornyos profilja eltér a templomon körülfutó általános, hornyolt típustól. A sekrestyét kezdetben földszintes épületrésznek szánták a megmaradt oromfal-becsatlakozás alapján, később azonban emeletessé alakították. Keleti homlokzatán legalább két ablak nyílt. A mai sekrestye belsejéből látható, 59 cm széles fülkébe ültetett földszinti ablak csúcsíves záródású, és az újkori kolostor fala kívülről eltakarja. Az utóbb előkerült, bélétszélességét tekintve 71 cm széles, nyílásszélességét tekintve 30 cm széles gótikus emeleti ablak záródását a későbbi átépítés elpusztította, de a megmaradt rész magasságából tudható, hogy 1 méternél hosszabb volt. A déli oldalon végigfutó lábazati párkány és e két gótikus ablak alapján a sekrestye legalább részben szabadon állt. Előkerült a sekrestye déli alapozásaként értelmezhető falazatmaradvány, amely kilóg a sekrestye mai, lábazati párkány nélküli déli fala alól. A sekrestye épülettömbjétől délre és keletre elterülő, minden bizonnyal középpudvaros középkori kolostorépület alapfalait erősen kitermelték, ezért a kolostorudvar méretére, illetve a folyosóját vagy folyosóit körülvevő helyiségek kiterjedésére vonatkozóan kevés információnk van. A déli szárny helyzetét illetően meghatározó jelentőségű, hogy a hajó keleti falának jelentős részén végigfutó lábazati párkány a mai kolostor középfőfalnak csatlakozásánál véget ér. A törtköböl rakott, viszonylag széles alapfalakat, a platót alkotó igen kemény altalajnak köszönhetően, mindössze 30–40 cm mélyre ásták. A mai épület északi szárnyától északra feltárt törtkő falazatú épületmaradvány, egy négyszögű épület(rész) északnyugati sarka, azonban, minthogy már a feltöltődött részre esett, nagyobb mélységben került elő. A templomhajó keleti oldalán előkerült az igen kemény altalajba vágott, szélesen kiülő alapfalhoz csatlakozó, téglány alakú, 150 × 166 cm-es szélesebb és egy keskenyebb alapozás, de mint a megszakítatlanul futó középkori kő lábazati párkány jelzi, ezek nem lettek részei a struktúrának. Menet közbeni tervmódosulásra utal az a tény is, hogy a hajó keleti szakaszán a lábazati párkány feletti falsíkot a lábazat függőleges síkjában emelték tovább. Minthogy a lábazati párkány hornyában meszelést nem találtunk, e változtatásra is minden bizonnyal még a középkorban került sor. A keleti oldal megtámasztását a kolostorépület nyugati szárnya biztosította, amely a három nagy, csúcsíves ablak alapján minden bizonnyal földszintes volt. A templomhajó utóbb lépcsős karzatajtvá alakított déli ablaka kisebb és egyszerűbb kialakítást kapott.

A templomhajó kolostor felüli oldalán két középkori ajtó került elő. Feltehetően a folyosó északi szakaszának tengelyében nyílt egy 208 cm széles kváderezett szélű kapu, amelynek pálcátagos díszítésű fő oldala a templomter felé esik. Az említett kapu előterében azt is rögzíteni lehetett, hogy a kolostor felmenő fala mintegy 102 cm szélességű volt, s hogy a középkori járószint ezen a szakaszon alig volt mélyebben a mai belső járószintnél. A kaputól keletre lévő, a lábazati párkányra épített ráfalazás által létrehozott falsíkhöz igazodó, nyílását tekintve 87 cm széles és 188 cm magas szemöldökgyámos, pálcátagos ajtó nyílt a templomhajó északi részébe (2. kép). Minthogy főoldala a kolostor felé néz, felvetődött annak a lehetősége, hogy a templomhajót a szentélytől elválasztó tervezett lettner²³ megközelítésére szánhatták. A hajó keleti és nyugati hosszfalának északi végébe tükröként egy-egy árkádív mélyed, melyek közül a nyugati tervmódosítás nyomát is magán viseli: a szárkő kétszer hornyolt profilját egyszerű élszedéssel folytatták, ezzel a profillal alakítva ki a szegmensívet is.

A sopronbánfalvi kolostorépületből ismert csekély maradványok szerint alaprajza bizonyára eltért a legalább részben megmaradt kertesi (Baumgarten, Ausztria) és az ezzel némileg rokon szalónaki (Stadtschlaining) elrendezéstől. A templom alaprajza a hosszú hajó következtében pedig határozottan különbözik az e kettő által is képviselt, meglehetősen gyakori alaprajzi formától.

²³A szerzetesi zsolozsma tereként szolgáló kórust és a világiasabb rendeltetésű hosszházat elválasztó lettner létét különösen indokolná a kolostor város közeli helyzete és búcsújáráhelyként szerzett népszerűségéből adódó forgalma. A lettnernek használatának aspektusaira: Schmeltzer, Monika: Der mittelalterliche Lettner im deutschsprachigen Raum. Typologie und Funktion. Petersberg, 2004, 150–151.

2. kép. Sopronbánfalva, pálos kolostor. Gótikus ajtó a templomhajó keleti falában.
Fotó: Balázsik Tamás

A pálos rendház a 16–17. században a történeti források tükrében

A kolostor virágzása csak a török előrenyomulásával szakadt meg, akik elől a szerzetesek Bécsújhelyre menekültek. A törökök 1529-ben vagy 1532-ben fel is gyújtották az épületet. A szentély azonban nem károsodott számottevő mértékben. A kolostor klenódiumaira azonban a soproniak hatalmaskodva

rátették kezüket²⁴ és a pálosok visszatérését nem törekedtek előmozdítani. Sőt, egy 1555-ös forrás szerint maga a város is hordatott le téglákat a kolostorból.²⁵ Amikor azonban a pálosok el akarták adni birtokukat az ide telepedett szakácsi és vidi nemes szakácsoknak, a soproniak tiltakoztak ez ellen. Végül maguk vették bérbe a kolostort és birtokait.²⁶ A kolostor krónikája szerint a király is kész volt támogatni a templom építését 3000 forinttal.²⁷ Az épületek pusztulása ellenére a zárandoklás nem szakadt meg,²⁸ a plébánia pedig körmeneteket is szervezett a Szent Farkas-kápolnához.²⁹

A 16. századi előkészületek³⁰ ellenére a kolostor helyreállítása a 17. század elejéig váratott magára. A zágrábi püspök egy 1610-ben kelt oklevele szerint a kolostor még elhagyatott, pusztta, de ugyanebben az évben építőanyagot, téglát, meszet és fát kértek a pálosok Soprontól, pénzért.³¹ 1614. március 1-jén a generális Elefántról (Lefantovce) értesítette a várost, hogy hozzáfognak a kolostor restaurálásához.³² Ugyanebben az évben a perjel azzal a kéréssel fordult Naprágyi Demeter győri püspökhöz, kalocsai érsekhez, hogy mivel kevés a rend jövedelme, támogassa a kolostor megkezdett helyreállítását, amire az érsek ígéretet is tett.³³ A prior ugyanakkor Sopronnak is jelezte a rend szándékát, hogy be kívánják népesíteni a kolostort. Kapott is a rend 1618-ban a várostól 7 öl követ, amiből először a malmot hozták rendbe, hogy legyen miből megélniük az ide költöző szerzeteseknek. A pálosok által építtetett kocsmá, amely ellen az 1619-es országgyűlésen Sopron tiltakozott³⁴, szintén a rend megtelepedésének anyagi alapját képező jövedelemforrás volt. 1630-ban Krajácsics Lukács prior 9 évre bérbe adta a városnak a kolostor 46 hold szántóföldjét és 5 szőlőjét olyan feltétellel, hogy a bért 3 évig téglában és mészből fizessék, a 4. évtől kezdve pedig 20 akó bort és 30 akó rozst adjanak az ideköltöző szerzetesek ellátására.³⁵ Egy 1637-es adat szerint már ismét éltek szerzetesek a kolostorban, bár még 1649-ben is helyreállítandóként említik az épületet.³⁶

²⁴ Tirmitz József – Szakács Anita: Sopron város tanácsa bírósági jegyzőkönyveinek regesztái. I. Sopron, 1996, 56. és DAP 231.

²⁵ Bán János: Sopron újkori egyháztörténete. Sopron, 1939. 11., 37. (a továbbiakban: Bán: Egyháztörténet).

²⁶ DAP 226, 227., Bán: Egyháztörténet, 37., 38.

²⁷ A Pálos rend sopronbánfalvi kolostorának krónikája 1724–1766. Kézirat, Soproni Levéltár. 3. Tomek: Történeti helyek, 50. szerint hajója Ferdinánd jóváhagyása mellett fel is épül.

²⁸ DAP 230., 274.

²⁹ Bán: Egyháztörténet, 145.

³⁰ A pálosok a kolostor lakhatóvá tételére törekedve Miksa császárhoz folyamodtak, aki 1572 augusztus 12-én a pálosokat bánfalvi birtokukba visszahelyeztette. Póda Endre: A soproni kath. „parochia” és a „soproni kath. hitközség” története. Sopron, 1892. 89. (a továbbiakban: Póda: A soproni kath. „parochia”). 1580-ban a pálos vikárius pedig arról értesítette Bécsújhegyről a soproni polgármestert, hogy a Szent Farkasról nevezett beneficiumot ne adják bérbe, mert ők akarnak ott építkezni. Rozsondai Károly–Sümeghy József: Sopronbánfalva. Sopron, 1937. 46.

³¹ OL. E 153. 93. cs., Póda: A soproni kath. „parochia”, 89.

³² Póda: A soproni kath. „parochia”, 89.

³³ DAP 232., 273., MMT 440., Csatai Endre: Sopron környékének műemlékei. Sopron, 1932. 74.

³⁴ Rozsondai Károly – Sümeghy József: Sopronbánfalva. Sopron, 1937. 47.

³⁵ Bán: Egyháztörténet, 159., 160.

³⁶ DAP 233.

A kolostort pártfogolták az uralkodók. 1622-ben II. Ferdinánd és kísérete átjatoskodott itt.³⁷ III. Ferdinánd 1637-ben pedig meghagyta az ország főméltóságainak, hogy a wondorfi kolostort vegyék oltalmukba. 1653-ban elrendelte a soproniaknak, hogy adják vissza a bérelt kolostori vagyont, és fizessék meg azt a 100 tallért és ennek elmulasztása miatt a 100 dukát büntetést, amelyre a város az 1482-es alapítólevélben kötelezettséget vállalt. Mivel azonban a kötelezettségvállalás betelődésével az 1640-es években a kolostorgondnok által meghamisított oklevél hitelessége megkérdőjelező-dött, hosszú pereskedés kezdődött, ami 1666-ban végül is megegyezéssel zárult. A rend letett a meghamisított oklevélre épített követeléseiről, a város pedig kötelezte magát, 50 öl tűzifát és 10 akó bort ad a kolostornak, megjelöli a birtokhatárokat és a kolostortemplom javítása céljából a rendháznak adományozza 50 évre a legközelebb megüresedő beneficiumát.³⁸

A kolostor felépülését azonban elsősorban azok az adományok mozdíthatták elő, amelyeket a 17. század elejétől fogva kapott a rend, illetve a wondorfi kolostor.³⁹ Egy 1655-ből származó, Stassevszky Miklós rendfőnök működését méltató feljegyzés szerint a lepoglavai (Horvátország) valamint Szent Wolfgang kolostoránál a templomon kívül pusztán 2–3 romos házat lehetett látni, s ő volt az, aki alapjaitól felépíttette ezeket a rendházakat.⁴⁰ Andreas Eggerer is az ő iparkodásának tulajdonítja, hogy a szegényes építmény (*humilis structura*) helyén athénum jött létre.⁴¹ Az ő érdeme a sopronbánfalvi noviciátus felállítása, amelyre 1641-ben került sor.⁴² Pázmány Péter és a definitórium 1636-os döntése nyomán⁴³ ő rendelte el a szükséges építkezések megkezdését. A rend vagyoni helyzete, majd a politikai események miatt azonban csak lassan haladt előre az építkezés.⁴⁴ A kolostor homlokzatán lévő felirat szerint 1643-ban épült fel a rendház, sőt 1644-ben már falai között tarthatták a nagykáptalant.⁴⁵ Az *ALbuM noVIlatVs WonDorffensIs VnIVs saeCVLI* 1647-tel kezdve regisztrálja a novíciusok, azaz újonnan felvett rendtagok névsorát.⁴⁶ Az építkezés munkájában a Széchényi, az Esterházy és a Csáky család mellett a rekatolizált Nádasdy Ferencnek volt döntő szerepe, aki a templomban oltárok felállításáról is gondoskodott.⁴⁷ Felszentelésére 1669. szeptember 8-án került sor. A mecénatúra emléke a héttengelyes déli, külső

³⁷ Varga József: A sopronbánfalvai hegyi templom. Sopron, 1938. 22.

³⁸ DAP 233, 266., Bán: Egyháztörténet, 210., Póda: A soproni kath. „parochia”, 89.

³⁹ Draskovith György győri püspök, pl. 1650-ben 700 magyar forintot hagyott a kolostorra, Esterházy Pál pedig 8000 forintot adományozott 1667-ben a rendháznak. DAP 234., Kisbán Emil: A magyar pálosrend története I. 1225–1711. Budapest, 1938. 281.

⁴⁰ DAP 235.

⁴¹ Andreas Eggerer: *Fragmen panis corvi proto-eremitici seu reliquiaie Annalium eremi-coenobiticorum Ordinis Fratrum Eremitarum Sancti Pauli primi eremiteae*. Viennae, 1663. 250.

⁴² Kisbán Emil: A magyar pálosrend története I. 1225–1711. Budapest, 1938. 188.

⁴³ Kisbán Emil: A magyar pálosrend története II. 1711–1786. Budapest, 1940. 287.

⁴⁴ Galla Ferenc: A pálosrend reformálása a XVII. században. Regnum, 1940–41, Budapest, 1941. 202–203.

⁴⁵ Andreas Eggerer: *Fragmen panis corvi proto-eremitici seu reliquiaie Annalium eremi-coenobiticorum Ordinis Fratrum Eremitarum Sancti Pauli primi eremiteae*. Viennae, 1663. 349. és 353., Kisbán Emil: A magyar pálosrend története I. 1225–1711. Budapest, 1938. 221.

⁴⁶ OL E 153.

⁴⁷ DAP 274., 275. Ugyancsak az ő költségén készült el a Szent Sír a Kálvária-hegyen, a kápolnát pedig 1670-ben Eszterházy Pál építtette.

homlokzat első tengelyében lévő, 1892-ben befalazott ajtó párkánya feletti szegmensíves tükörben vassal rögzített Nádasdy–Esterházy-címer.

A történeti adatokból tudjuk, hogy a templom 1668-ra megfelelően díszített csinos belsőt és homlokzatot kapott, szabályosan elrendezett kórossal, jeles orgonával, a tiroli származású Albanus fráter által faragott, aranyozott szószékkel. Az 1643-ra nagyobb részt felépült és 1647-től noviciátusként, az 50-es évek végétől a rend filozófiai iskolájaként⁴⁸ működő rendházat 1668-ra a szerzetesek számára számos cellával, elegáns refektóriummal, felette igen megfelelően kialakított noviciátussal („*numerosis patrum cellulis, eleganti refectorio, et desuper aptissime constructo novitiatu praeclare provisum*”)⁴⁹ látták el. Egy rendtörténeti feljegyzésnek köszönhetően feltételezhetjük, hogy a rendház már a 17. században emeletes lehetett, mert a bejegyzés szerint Kéry János rendfőnök⁵⁰ 1674-ben beboltoztatta a kolostor négy, emeleti folyosóját, s a régi lépcsők helyére új kölépcsőket építtetett.⁵¹ Ebből arra lehet következtetni, hogy a kerengő alsó szintje ekkor már boltozott volt.

A kolostor gazdagsága, miután a környék hadszíntérré vált, a kurucok érdeklődését is felkeltette és 1674 júliusának végén a már említett tiroli származású fráter által készített, messze földön híres szószékét összetörve, kifosztották.⁵² Sőt állítólag 1663-ban a török támadók elől elmenekültek a szerzetesek és a lakosság, 1683-ban pedig a török fel is dúlta a rendházat.⁵³ Az egyre tekintélyesebb kolostornak azonban – melyet a soproni országgyűlésen részt vevő I. Lipót király 1681-ben kétszer is meglátogatott⁵⁴ –, ezek a támadások csak időleges veszteséget jelenthettek. A rendház fenntartásának anyagi alapjaira nézve igen jelentős szerepe volt a katolikus főurak pártfogásának és az általuk létrehozott misealapítványoknak.⁵⁵ A kolostor anyagi megerősödését jól szemlélteti, hogy kölcsönöket tudott folyósítani kamatra.⁵⁶ A kolostorba lépők is rendszeresen hagyták világi javaikat, örökségüket a rendházra.⁵⁷ Számos

⁴⁸ Bán: Egyháztörténet, 274.

⁴⁹ Nicolaus Benger: *Annalium Eremiticorum ordinis fratrum Eremitarum S. Pauli primi Eremitae. Volumen secundum, 1663–1727.* Posenium, 1743. 76., Kisbán Emil: *A magyar pálosrend története I. 1225–1711.* Budapest, 1938. 239.

⁵⁰ Kisbán Emil: *A magyar pálosrend története I. 1225–1711.* Budapest, 1938. 259.

⁵¹ DAP 287.

⁵² Bán: Egyháztörténet, 250.

⁵³ Csatkai Endre: *A sopronbánfalvi hegyi templom egykori főoltárképe.* SSz. 24 (1970), 362. és Tomek: *Történeti helyek,* 50.

⁵⁴ Tomek: *Történeti helyek,* 51. és Csukovits János: *Töredékek, főleg a wendorfi (sopronbánfalvi) zárdában élt pálos szerzetesek történetéből.* Sopron, 1917. 15.

⁵⁵ Egy 1669-es forrás szerint Sopronkeresztúr urának, Draskovits Miklósnak az ősei évi 300 mérő gabonával támogatták a rendházat. (Amikor Draskovits ezt nem akarta folyósítani, I. Lipót elrendelte, hogy ennek megfelelő pénzüsszeget fizessen a rendháznak.) Tomek: *Történeti helyek,* 51. Esterházy Pál pl. 1667-ben 8000, Nádasdy Ferenc 1669-ben 3000, Benyovszky Mátyás az igen inséges 1695 évben 5000 forintot adományozott misék mondatása fejében. DAP 241., OL. C 103. 9. cs. és Tomek: *Történeti helyek,* 51.

⁵⁶ Tomek: *Történeti helyek,* 51. 1699-ben pl. Wondorf községnek kölcsönöztek 300 forintot. O. L. C 99. V. A. 19. 470.

⁵⁷ Amikor pl. Széchényi Pál 1662-ben belépett a rendbe, minden vagyonát a pálosokra hagyta. Ugyanó, halálának évében, 1710-ben, már mint kalocsai érsek és a veszprémi püspökség adminisztrátora, betegágán végrendelkezve, hatalmas összeget, 15 ezer forintot hagyott a wendorfi kolostor „építésére és ékesítésére”. DAP

adomány is gazdagította a kolostort.⁵⁸ Noha az ezekre vonatkozó adatok nem feltétlenül bizonyítják, hogy az adott időpontban a megjelölt tevékenység, vagy a beszerzés folyamatban is volt, sorozatuk fényt vet az együttes újkori képének kialakulására. Az egyik novícius 1670-es hagyatéki iratából azt is megtudjuk, hogy egy adomány célja a wondorfi kolostor celláinak, lakószobáinak javítása volt.⁵⁹ Ugyanezen novícius másik hagyatékában a cellák javítására és boltozataik építésére rendelt 400 forintot,⁶⁰ vagyis a cellák ekkor még nem voltak boltozva. Egy novícius 1675-ben különálló noviciátus építésére, egy másik a noviciátus kiépítésére (*pro extruendo et aedificando*) hagyatkozott 1679-ben.⁶¹ Egy novícius hagyaték 1719-ben 20 forintot rendelt a noviciátus helyreállítására és kimeszelésére, a refektórium festményekkel és képekkel (*pro... picturis et imaginibus*) történő díszítésére pedig 100 forintot rendelt a hagyatékozó.⁶² Ebből az adatból is kitűnik, hogy a kolostor legdíszesebb, legreprezentatívabb kialakítású helyisége a refektórium volt. A rendházakat időről időre felkereső uralkodók, támogatók a refektóriumban, amely a középkor óta egyfajta reprezentatív fogadóhelyiségnek is számított, rendszeresen étkezni is szoktak.

A kolostor „sekrestyéjére” is gyakorta hagyatkoztak – nem kifejezetten épületrészként, hanem egyfajta pénztárként értelmezve –, különösen a 17. század vége óta. Ennek költségén készültek 1724-ben diófából az új stallumok a szentélyben,⁶³ és szintén ennek költségén készült 1725-ben három diófa ajtó a kolostor számára, mégpedig a templom ajtajához a kerengő felé, valamint a nagy és a kis sekrestye ajtajába.⁶⁴ Egy 1727-es bejegyzés szerint szintén a sekrestye költségén készült a templom új ablaka a szentélyben és a szentély új, pirosra

254. Esterházy Imre, a későbbi esztergomi érsek (1725–1745), belépésekor, 1681-ben pedig 1000 forintot hagyott a kolostorra. DAP 236., 247. A római teológia, a Germanico-Hungaricum elvégzése után mindketten tanárkodtak is Bánfálván. Bán: Egyháztörténet, 274.

⁵⁸ Az adományok célja sokrétű volt (orgona felállítására: 1664, a Kálvária-kápolna építésére: 1664, 1722, ezüst gyertyatartók, feszület és lámpa készítésére: 1666, 1720, 1737, kripta és sírhely kialakítására: 1666, mindenféle mobiliákra: 1667, egyházi felszerelések készítésére: 1667, 1696, oltárok építésére: 1651, 1667, 1669, 1720, 1722, 1729, miseruhákra: 1667, 1668, 1669, 1670, kehelyre: 1671, 1675, novíciusok ruházattal való ellátására: 1674, tornyocskára: 1675, a Szent Szűz oltára előtti lépcsőre szőnyegre: 1697, harang átöntésére: 1698, 1729, 1730, breviáriumra: 1714, a templomhoz vezető lépcső építésére: 1717, 1719, tankönyvekre: 1720, orgonasípkokra: 1722, a főoltár előtti stallum díszítésére: 1722, a torony építésére: 1722, 1725, ruhákra: 1725, 1733, 1736, körmeneti baldachinra: 1729, szoborra: 1737). A kolostor által biztosított életminőség, mind szellemi, mind materiális értelemben arra ösztönöztet egyeseket, így pl. Rosanicz István (†1703) kópházi plébánost 1698-ban, hogy javainak átadása fejében a kolostorba költözzön, és ott ellátást biztosíttasson magának élete hátralévő részében. DAP 250., 253.

⁵⁹ DAP 242.

⁶⁰ MOL, E 153. Egy 1722-es novícius hagyaték szintén rendelkezett pénzüsszeagról a szobákba boltozat építésére: DAP 260.

⁶¹ DAP 244., 247. A wondorfi noviciátuson azonban az egész kolostort is értették (*monasterio noviciatus Wondorffensi, 1698*): DAP 250.

⁶² DAP 259.

⁶³ A Pálos rend sopronbánfalvi kolostorának krónikája 1724–1766. Kézirat, Soproni Levéltár. 4., Csatai Endre: Művész szerzetesek és iparművészek a soproni kolostorokban a XVII–XVIII. században. Ssz. 2 (1938), 338., Gyéressy Béla Ágoston: Pálos faragások mesterei. Művészettörténeti Értesítő, 1973. 202. (a továbbiakban: Gyéressy, Pálos faragások).

⁶⁴ DAP 275., A Pálos rend sopronbánfalvi kolostorának krónikája 1724–1766. Kézirat, Soproni Levéltár. 4.

festett zsindefedése. 1764-ben a sekrestye költségén készültek új stallumok a kórusba.⁶⁵

Az említett helyiségeken kívül egy 1696-os novíciusi hagyatékból hallunk először a kolostor könyvtáráról⁶⁶ és egy 1727-es összeírásban az oratóriumról, amelyben festmények voltak, és amelyben egy nagy armarium kapott helyet.⁶⁷ 1701-ben a soproni tanács megtiltotta, hogy a pálosok a kolostor pincéjében idegen borokat tartsanak, és indítványozta, hogy a város bérelje ki inkább a pincét.⁶⁸ Ez arra utal, hogy a pálosok kereskedelmi céllal nagy mennyiségű bort vásároltak össze. A közvetítő borkereskedelem gyakorlata sértette a bortermelők érdekeit, ezért a bort összevásárlók ellen a soproni tanács rendszeresen fellépett.

A rendház tekintélyét nagyban erősítette a búcsúk évszázados hagyománya. Ennek következtében népszerűsége vetekedett Loretommal. Elsősorban a soproniak látogatták, de a környék német, magyar és horvát lakossága is rendszeresen felkereste.⁶⁹ A rendház tekintélyének jele továbbá, hogy más szerzetesrendek is kapcsolatot tartottak fenn vele.⁷⁰ Pasztorációs (lelkipásztori) tevékenységet is folytattak a lutheránus többségű Bánfalván.⁷¹

⁶⁵ A zsindefedéshez Esterházy Imre is hozzájárult 18 forinttal. DAP 276., 280.

⁶⁶ DAP 249.

⁶⁷ DAP 276.

⁶⁸ Póda Ede: Sopron Sz. Kir. Város Monographiája. Sopron, 1890. 246.

⁶⁹ A városi közgyűlési egy 1626-os megjegyzése már régi szokásként említi a húsvét hétfői búcsút. S mivel sokan mennek ki ekkor Bánfalvára, kérték az evangélikus prédikációk időpontjának megváltoztatását. E gyakorlatot nem nézte mindenki jó szemmel. 1649-ben például azért panaszkodtak a katolikusok, hogy a legutóbbi húsvét hétfőn azzal az ürüggyel próbálták megakadályozni a körmenetet, hogy nem nyithatják ki az alsóvárosi kaput. Bárdos Kornél: Sopron zenéje a 16–18. században. Budapest, 1984. 189. és 91. o. 1713-ban, a soproni pestis idején is felkeresték processzióval a templomot. Tomek: Történeti helyek, 51.

⁷⁰ Egy 1658-as forrás szerint Húsvét hétfőn a hat órai szentmise után a ferencesek és a jezsuiták, valamint ezek növendékei és a hívek Bánfalvára mentek és ott tartották az ünnepi istentiszteletet. A jezsuiták 1668 és 1752 között kétévénként, de időnként máskor is, rendszeresen zenezővel zárandokoltak tanítványaikkal és híveikkel Bánfalvára. Az ifjúsági Mária-kongregáció tagjai az év befejezése előtt, augusztusban, Nagyboldogasszony nyolcadán vonultak ki hálaadás végett Bánfalvára. A Krisztus Teste társulat váltakozva, egyik évben Bánfalvára, a másikban Loretomba vezetett körmenetet, legtöbbször a Húsvét utáni 4. vasárnap. 1686-ban Buda felszabadításáért imádkoztak körmenetben. 1690-ben, a Húsvét utáni 4. vasárnapon a templom körül gyertyás körmenetet is tartottak. 1682-ben a perjel útmutatót készített a zárandokok részére, melyben megemlíti, hogy a Szent kereszt megtalálásának ünnepén (máj. 3.) flagelláns körmenetet tartanak a kálváriára és vissza a templomba, Pünkösöd kedden a ferencesek rózsafüzér-társulata, Szentháromság vasárnapján pedig a plébánia vezet hozzájuk ünnepélyes körmenetet. Bárdos Kornél: Sopron zenéje a 16–18. században. Budapest, 1984. 91., 189. és 219.

⁷¹ Bár a rendház szerzeteseinek nyelve legalább részben magyar – a 17. század második felében Bécsújhelyről magyarul írtak hozzájuk levelet (Rozsondai Károly – Sümeghy József: Sopronbánfalva. Sopron, 1937. 47.) –, a német nyelvű Bánfalva lakosságával való törődés (*cura animarum*) kötelességük volt. 1656-ban a rend újra megkezdte a plébánia vezetését (amit 1532-ben kénytelen volt feladni). Az 1674-es, 1680-as és az 1713-as Canonica Visitationok szerint a plébániát a pálosok adminisztrálták: Buzás, Josef: Kanonische Visitationen der Diözese Raab aus dem 17. Jahrhundert. III. Burgenländische Forschungen, Heft 54. Eisenstadt, 1968. 121., Buzás, Josef: Kanonische Visitationen der Diözese Raab aus dem 17. Jahrhundert. IV. Burgenländische Forschungen, Heft 55. Eisenstadt, 1969. 7. és Buzás, Josef: Kanonische Visitationen der Diözese Raab aus dem Jahre 1713. Burgenländische Forschungen, Heft 69. Eisenstadt, 1981. 213. A soproni tanáccsal szerződést kötött, milyen díjakat szedhet a város birtokához tartozó negyedes jobbágyoktól. Ez idő tájt, a 17. század hatvanas éveiben a városnak 32 (evangélikus) jobbágyportája volt a faluban. A pálosok 18 katolikus jobbágyportája a Meierhof mellett települt a főtér irányában. Andreas Eggerer: Fragmen panis corvi proto-eremitici seu reliquiae

A rendház a 18. században

A kuruc háborúk idején mindkét háborúzó fél részéről sok jogtalanság és kár érte a kolostort.⁷² 1704-ben például soproni és bánfalvi evangélikusok egy csapata támadta meg a rendházat. Rájuk fogták, hogy kurucokat rejtegetnek, és hogy harangjukkal jelezték a kurucoknak a városukban tartózkodó katonaság helyzetét és hadállásait. Pedig a gyanú elkerülése végett a kis harangot, amelynek hangja csak a kerengőben hallatszott, használták a szerzetesek összehívására és az istentiszteletek kezdetének jelzésére. A támadók a kurucok elűzésének ürügyén rálöttek a templomra, betörték a kolostorba, kifosztották a prior szobáját.⁷³

E zaklatások ellenére a bánfalvi kolostor a századforduló táján élte fénykorát, amikor a soproni jezsuiták gimnáziumába járó jelöltek, kisebb növendékek, a pálos noviciátus és a Bécsújhelyről ide helyezett filozófiai kurzus a tanárokkal és növendékekkel magasra emelték a rendház tagjainak számát. Mivel a sopronbánfalvi noviciátus szűknek is bizonyult, 1714-ben áthelyezték ezt a sátoraljaújhelyi kolostorba.⁷⁴ A pálos művészet két jelentős személyiségének kötődik pályakezdése Sopron-bánfalvához. 1722-ben, 28 éves korában lépett be az itteni noviciátusba a Dinkelsbühlben született, frank származású laikus fráter, Johannes Hosenmiller (Hasenmiller, Hansenmüller) (†1731) pálos fadaragó, aki 1724-ben új stallumokat készített a szentélybe,⁷⁵ és aki 1724 és 1728 között főoltárt, valamint hat mellékoltárt készített a márianosztrai pálos templomba.⁷⁶ 1728-ban lépett be a noviciátusba a 18 éves Vépi Máté és tett fogadalmat 1729-ben. Rövid, mindössze 38 évre szabott élete során (†1748) elkészítette a sasvári, a pécsi és a nagyvárad pálos templom terveit, pappá szentelése után tanított Márianosztrán és a nagyszombati rendi egyetemen.⁷⁷

A kolostor történetének döntő jelentőségű epizódja volt az 1728. július 31-én éjjel támadt tűzvész, amely nemcsak a templomot, hanem a rendházat is elpusztította. A helyreállításhoz a provincia pénztárából, magánszemélyektől, így az Esterházyaktól, különösen Esterházy Imrétől kaptak támogatást.⁷⁸ A nyár folyamán a sekrestye felőli traktuson folytak a helyreállító munkálatok, kialakították egyneműségét, és összefüggő zsindelezést készítettek. A helyreállítás során a cellák mindegyikét beboltolták a noviciátusig. 1729 folyamán elkészült a harmadik traktus is, és bíztak benne, hogy az év végére az egész kolostor tető alá kerül. Augusztusban két órát ka-

Annalium eremi-coenobiticorum Ordinis Fratrum Eremitarum Sancti Pauli primi eremitae. Viennae, 1663. 249. és Varga József: A sopronbánfalvai hegyi templom. Sopron, 1938. 23.

⁷² Nicolaus Benger: Annalium Eremi-Coenobiticorum ordinis fratrum Eremitarum S. Pauli primi Eremitae. Volumen secundum, 1663–1727. Posonium, 1743., 406.

⁷³ Bán: Egyháztörténet, 388. Kisbán Emil: A magyar pálosrend története I. 1225–1711. Budapest, 1938. 318. és Tomek: Történeti helyek, 51.

⁷⁴ Gyéressy: Pálos faragások, 211.

⁷⁵ A Pálos rend sopronbánfalvi kolostorának krónikája 1724–1766. Kézirat, Soproni Levéltár. 4., Csatkai Endre: Művész szerzetesek és iparművészek a soproni kolostorokban a XVII–XVIII. században. SSz. 2 (1938), 338., Gyéressy: Pálos faragások, 202.

⁷⁶ Gyéressy: Pálos faragások, 202.

⁷⁷ Gyéressy: Pálos faragások, 203.

⁷⁸ A Pálos rend sopronbánfalvi kolostorának krónikája 1724–1766. Kézirat, Soproni Levéltár. 6., DAP 284.

pott a rendház, az egyik az ambitusba, a másik a noviciátusba került.⁷⁹ 1730. április 27-én elkészült az új harangtorony. Az év folyamán a templom cserepezésének habarccsal történő rögzítését be is fejezték.⁸⁰ A cellákat, amelyeket a tűzvész előtt csak deszkázat fedett, beboltozták. 1731-ben a cellák mindegyikében és a padlásra vezető lépcső felett is elkészült a boltozat. 1732-ben kívül és belül is bevakolták és kimeszelték a kolostort,⁸¹ a kerengőben pedig lámpákat helyeztek el.⁸² Úgy tűnik, az építkezés vezető közműmestere a rendház jobbágya, Thomas Grassl volt, a prior nemcsak azzal jutalmazott 1732-ben, hogy engedélyezte, a rendház allódiúmanak kapuja melletti telken kis házat és konyhát építsen, hanem azzal is, hogy egy időre mentesítette az adó és a robot alól.⁸³

A 18. században tovább folyt az épület gazdagítása. 1739 szeptemberében Cajetan Rosa itáliai császári festő részben a konvent, részben más jötevők költségén renoválta a refektórium képeit. („*Pictura Refectorij per pictorem caesareum Italum Cajetanum Rosa partim sumptibus Conventus, partim munificentia aliorum benefactorum renovatae sunt*”).⁸⁴ 1740 áprilisában oltárt emeltek a noviciátusban a novíciusok adományából, amely egy Jézus-szoborral együtt 41 forintba került.⁸⁵ 1747-ben a torony építésére hagynak 1000 forintot.⁸⁶ 1748-ban az ebédlő képekkel való díszítésére (*pro imaginibus novis honestis refectorii, cum suis deaurandis listulis*) hagyott egy novícius 100 rajnai forintot.⁸⁷ Az elegáns képmások egy év múlva el is készültek.⁸⁸ 1751-ben sor került a torony ünnepélyes alapköletételére.⁸⁹ (A diadalív fölé került 1728-as évszámú kronosztikonos, Szent Pált és Szent Antalt megörökítő ábrázolás szerint eddig a templom jobb oldalán emelkedett egy kis torony.) A déli homlokzat első tengelyben lévő, 1892-ben befalazott egykori bejárat párkányán lévő „*Renov. A. 1751*”, azaz „helyreállították az 1751. évben” felirat alapján ekkor a rendház kisebb átalakítására, homlokzatának javítására is sor kerülhetett. Egy 1754-es novícius hagyaték arra rendelt 1100 forintot, hogy az újonnan elkészült toronyba finom művű órát helyezzenek.⁹⁰ 1754-ben a kerengő egy részét (*ambitum... poenitentiarum*) félmárvány kőlapokkal burkolták. 1755-ben két oltárt építettek a torony alatt. Az egyik Szűz Máriáé volt, akinek képmását a provinciális vagy a prior szobájában őrizték. Mivel e szoba a tűzvész idején nem

⁷⁹ A Pálos rend sopronbánfalvi kolostorának krónikája 1724–1766. Kézirat, Soproni Levéltár. 7., DAP 262.

⁸⁰ Köszönhetően annak, hogy 1730. június 20-án a külső renoválására és a cserepezés habarccsozására Esterházy Imre 200 forintot adott. A Pálos rend sopronbánfalvi kolostorának krónikája 1724–1766. Kézirat, Soproni Levéltár. 7., DAP 284.

⁸¹ DAP 284., 285.

⁸² DAP 277.

⁸³ OL. E 153. 93.

⁸⁴ A Pálos rend sopronbánfalvi kolostorának krónikája 1724–1766. Kézirat, Soproni Levéltár. 12. Ez egyúttal egy eddig ismeretlen adat a fertőrákosi püspöki kastélyt 1745-ben, a simasági kastélyt pedig 1749-ben kifestő Caetano di Rosa (1686/90–1770) magyarországi tevékenységére vonatkozóan.

⁸⁵ A Pálos rend sopronbánfalvi kolostorának krónikája 1724–1766. Kézirat, Soproni Levéltár. 12.

⁸⁶ DAP 285.

⁸⁷ DAP 265.

⁸⁸ A Pálos rend sopronbánfalvi kolostorának krónikája 1724–1766. Kézirat, Soproni Levéltár. 15.

⁸⁹ DAP 286. Az alapköre a következő kronosztikont vették: Lapls pRMVs ConsVeta soLennItate pro tVrrI WonDorffensI honorlbVs VlrGInI natae ImposItVs est. A Pálos rend sopronbánfalvi kolostorának krónikája 1724–1766. Kézirat, Soproni Levéltár. 16.

⁹⁰ DAP 268.

volt boltozva, ezért famennyezete leégett, a képmás azonban sértetlen maradt, ahogy ezt a kolostorhegyi lépcső aljánál lakó cipész és a már említett Thomas Grassl kőműves tanúsította, aki e szoba boltozatát építette.⁹¹ 1764-ben új stallum készült a szentélybe a sekrestye költségén.⁹² 1768-ban újracsindelyezték a kolostor épületét, 1769-ben pedig a sekrestyét.⁹³

A 18. században változatlanul népszerű zarándok- és búcsújáróhely volt a templom.⁹⁴ Az egyes rendházaknak az 1735. évi tartományi káptalan által megállapított rangsorában a 17 magyar rendház között a sopronbánfalvi a 6. helyen állt. A kolostor vagyoni állapotát jól jellemzi, hogy a 18. században is nagy összegeket adott kamatra főuraknak.⁹⁵ 1757 és 1764 között a wondorfi rendházban pálos főiskola működött, 1770–71-ben pedig itt oktatták a szerényebb képességű növendékek képzését szolgáló *theologia moralis*-t.⁹⁶ Az azonban már a hanyatlás jele, hogy az újoncház 1782-ben elköltözött a kolostorból.⁹⁷

A pálos rendház történetének zárófejezete II. József feloszlató rendeletéhez kapcsolódik, amit Bánfalván 1786. március 20-án a refektóriumba összehívott 13 rendtag és a prior előtt olvasott fel a két kiküldött.⁹⁸ E rendelettel az uralkodó a feloszlatott kolostorok vagyonát a vallásalap (*fundus religionarius*, *Religionsfond*) kezelésében a katolikus vallás céljára adományozta és a lelkészpénztárhoz csatolta. Wondorf, a 25, illetve a pozsonyival együtt a 26 feloszlatott magyarországi pálos kolostor egyikeként a Sopron és Veszprém megyét felölelő győri, illetve a szentmártoni kerületbe tartozott.⁹⁹ Az ingatlanok és az ingóságok

⁹¹ DAP 285.

⁹² DAP 280. 1944-ben stallumokat helyezték át a kórusra. Aggházy Mária: Barokk szobrászat Magyarországon II. Budapest, 1959. 252. és Gyéressy: Pálos faragások, 202. Gyéressy egy további kétszemélyes és egy egyszemélyes kóruspadot is említ a szentélyben.

⁹³ DAP 287., 281.

⁹⁴ A Mária-kongregáció és a Krisztus Teste társulat kömenetéről 1730-ból és az 1730-as évekből vannak adatok. Egy 1738-as adat szerint a Szent kereszt megtalálása ünnepén (máj. 3) a zord idő ellenére a környékről sokan jöttek össze, magyarok, németek, horvátok, akiknek külön-külön prédikáltak. Mivel a havas eső miatt a soproni toronyzenészek nem tudtak kijönni Bánfalvára, távollétük miatt a bánfalvi szerzetesi kórus énekelt gregoriánt az ünnepi misén. A soproni Szent Mihály-templom énekesei és a soproni toronyzenészek egy 1756-os szerződésmegújítás tanúsága szerint évi öt alkalommal, Remete Szent Pál napján (jan. 15-én), továbbá a hagyományos búcsújáró napokon, Húsvét hétfőn, Szentháromság vasárnapján, a Szent kereszt megtalálása ünnepén és Kisasszony napján muzsikáltak Bánfalván. Hangszereik oda és visszaszállítását a konvent vállalta magára. A húsvét hétfői búcsú alkalmával táncos mulatságra is sor került. Ez gyakorta, így 1761-ben is, megzavarta a zarándokokat. A győri konzisztórium illetve a Zichy püspök 1771-ben és 1772-ben ezért a perjelt tette felelőssé. Bárdos Kornél: Sopron zenéje a 16–18. században. Budapest, 1984. 219., 190. és 288.

⁹⁵ Adósaik közé tartozott Széchényi Zsigmond (1763), Esterházy család több tagja (1749, 1776), Batthyány József bíboros érsek és Károlyi Antal. Chartabiancájuk volt az Esterházyaktól (1773) és Széchényi Ferentől (1777, 1779). Ugyanakkor herceg Esterházy (Fényes) Miklós, aki 1754-ben óriási összeget, 43 ezer forintot vett kölcsön, 26 ezer forint alapítványt jegyeztetett be a kolostor javára. OL. C 103. 9. cs.. OL. C 99. V. A. 19. 470., 472.

⁹⁶ Kisbán Emil: A magyar pálosrend története II. 1711–1786. Budapest, 1940. 86., 288–289.

⁹⁷ Varga József: A sopronbánfalvai hegyi templom. Sopron, 1938. 24. Változatlanul megmaradt viszont korábbi feladatok: a szerzetesek az 1772-es egyházmegyei névtár tanúsága szerint a 18. század második felében is lelképásztorkodtak. Csóka Lajos: Sopron vármegye katolikus egyházi és tanügyi viszonyai III. Károly és Mária Terézia korában. Pannonhalma, 1929. 53.

⁹⁸ OL. C 103. 9. cs.

⁹⁹ Felhő Ibolya – Vörös Antal: A helytartótanácsi levéltár. Budapest, 1961. 331–333., Császár Elemér: A pálos rend feloszlatása. Századok, 1901. 412, 413.

értékét Bánfalván 102 871 és $\frac{3}{4}$ forintra becsülték. Az egyes kolostorok vagyoni állapotának összesítése alapján a bánfalvi a 17. helyen állt. Bánfalván soproni iparosmesterek végezték a felmérést: Lorenz Neumayr és Josef Ringer kőművesek, Lorenz Mathis (máskor Mathias) ács, Josef Georg Molitor és Georg Pohl asztalosok, Paul Peÿer és Michael Zäkel lakatosok, Josef Hödelmoser (máskor Edelmöser) és Leopold Horvath üvegesek, Johann Peter Richter és Johann Georg Mohr kályhások, Franz Müller szobrász, valamint Gottlieb Kuhe és a zsidó Korriary aranyművesek. A konyhai eszközök becsujét Johann Gottlieb Ritter és Wolfgang Gesell soproni vendéglösök készítették. Rajtuk kívül még Michael Adler ács, Josef Turba és Reichart Figner kőfaragók, valamint Josef Stinger kőműves vettek részt a munkában. A festmények értékbecslését Stephan Dorffmeister végezte, aki közel egy évtizeddel korábban maga is dolgozott itt.

A sopronbánfalvi kolostor épületében a templomon, a sekrestyén és az oratóriumon kívül a refektóriumban, a novíciusok szobájában a felső folyosón, a vendégszobában, az éléstárban, a konzervatóriumban, a padláson, valamint a kolostorkertben és a könyvtárban vettek fel leltárt. Az épülettömbben lehetett a pince melletti szoba és talán a fáskamra is, mert bár a kolostorkert és a majorház után szerepelnek az összeírásban, akárcsak a könyvtár, ez utóbbiról aligha feltételezhető, hogy az épületen kívül volt. Minthogy a felosztáskor gyógyszereket adtak át az Arany Oroszlán patikának,¹⁰⁰ a rendház egyik helyiségét gyógyszerárnak használhatták, bár ez nem szerepel az 1786-os leltárban. A kőművesmunka értékét – beleértve a kertfalat, a pincét és a 2009. évi munkálatok során a kolostortól északra előkerült kutat is – anyaggal együtt 4735 forintra (összehasonlításként a templomét 2184 forintra), az ácsmunkát (zsindely fedésű, puhafa fedélszék) 902 forintra (a templomét 1998 forintra), a kőfaragómunkáét 511 forintra, 11 és fél krajcárra, az asztalosmunkát 193 forintra, a lakatosmunkát 347 forintra és 51 krajcárra, az üvegesmunkát 59 forintra, a kályhásmunkát 20 forintra becsülték. Az üvegesek által készített összeírás a felső folyosón 18 ablakot (ez megegyezik a mai számmal), a földszinten pedig 14 nagy és 4 félkör ablakot említ. Az alsó és a felső szinten 40 szobaablakkal számoltak, ezen kívül a konyhának és az éléstárnak 6 ablaka és 3 felüvilágítója volt. Az alsó folyosón az asztalosok többek között 14 db. 5 láb 9 coll magas és 3 láb széles puhafa, míg a felső szinten 17 db. 5 és fél láb magas és 2 és fél láb széles ajtó ajtót írtak össze. A 9 db. fűtőnyílás-ajtó (*Kaminthür*) 3 láb magas és 2 láb széles volt. A bútortat kisebb része diófából készült, így az a viszonylag nagy értékűre, 8 forintra becsült, 7 beillesztett képpel díszített takarófal (*Spallier*) is, amely a refektóriumban állt. A refektóriumban, amelynek már akkor is kettős, 6 és fél láb magas és 4 és fél láb széles ajtaja volt, többek között egy elnyűtt „Clavier”-t és porcelánokat is feljegyeztek a becüsök. Még a könyvkötésekre is kiterjedt az összeírók figyelme.

A cukor mellett az összeírt csokoládé és kávé, illetve a kávécsészék arról tanúskodnak, hogy a rend már messze távolodott az alapítók aszketizmusától. Számos kép – festmény és papírkép – díszítette a falakat a felső folyosón is. Itt 56

¹⁰⁰ Minden bizonnyal azonos az 1623-ban alapított soproni Arany Sas Patikával, amely 1635-ben már Oroszlán Patika néven szerepel. Kulturális örökségünk. A patikák. É.n. H. n. 10.

festett és 26 papírképet, valamint egy Istenanya-képet írtak össze. A rendházban 20 és 30 krajcár, 1 forint, 1 forint 15 krajcár, 1 forint 20 krajcár és 2 forint értékben vettek számba különféle típusú, zöld színű kályhákat. A félig zöld kályhák becsértéke 20, 30 krajcár és 1 forint volt, az egészen zöldeké 1 és 1 forint 15 krajcár. A legdrágább egy 4 forint 45 krajcárra becsült (*Stuck*) kályha volt, a refektóriumban álló régimódi kályhát pedig 2 forint 30 krajcárra becsülték. A konyhában sütökemencét említenek. Különös módon a szobákban nem írtak össze semmilyen berendezést, azt valószínűleg a szerzetesek személyes vagyonának tekintették. A padlásra is felmentek, itt (*auf dem Boden*) többek között két gyalupadot, 36 ládát és 2300 db. zsindeletet találtak.¹⁰¹ Kérdés, e gyalupadok összefüggésbe hozhatók-e a Sopronbánfalván, 1756-ban, 33 éves korában fogadalmat tett Husemann Brunó asztalos testvérrel,¹⁰² vagy Hingeller János pálos szerzetes, fadaragó (*Tislerus*) művésszel. Utóbbi a sajlóádi pálos kolostor ebédlőjébe katedrát és új asztalokat (1737), a diósgyőri kolostorba refektóriumajtót (1737–1739), a pesti pálos templomba szentélystallumokat, padokat (1740–1750), a túskevári pálos templomba sekrestyeszekrényeket és tölgyfa stallumokat (1754), a pápai bencés templomba padokat készített. Sopronbánfalván halt meg 1767-ben, 55 éves korában.¹⁰³

1787. november 25-én a plébános átvette a perjeltől a kolostortemplomot és megtartotta első miséjét az Ágfalvához csatolt plébánia templomában. Berendezését ugyan 1788-ban eladatta az összeíró biztos – az elárverezett oltárt például a kaboldi evangélikus gyülekezet vásárolta meg¹⁰⁴ –, a rendházzal azonban nem tudott mit kezdeni a vallásalap. Végül Sopron városa vette meg, Csatkai szerint 1788-ban 24 300 forintért.

Az épületről és javairól 1790-ben készített összeírás még a kolostor 18. századi beosztásáról tanúskodik. Eszerint a felső szinten az első (vagyis a déli) szárnyban négy szobát és egy kamrát írtak össze. A második (vagyis a keleti) szárnyban öt szoba volt és egy további, amelyet iskolának használtak. A harmadik (vagyis az északi) szárnyat is öt szoba foglalta el, majd a templomba két ablakkal nyíló oratórium következett. A földszinten az első (vagyis a déli) szárnyban négy szobát és a pincelejárót írták össze. A második (vagyis a keleti) szárnyat egy szoba, két éléskamra, egy gyümölcskamra és a refektórium foglalta el, egy kis mellékkamrával. A harmadik (vagyis az északi) szárnyban a nagy konyha, az udvari bejárat, a konyhához tartozó kis éléstár, a lépcsőfeljáró és a sekrestye következett.¹⁰⁵

A leírásból arra lehet következtetni, hogy a refektórium feletti teret használták iskolának, a konyha pedig már a 18. század végén is ez utóbbi helyén volt. Az ekkor

¹⁰¹ OL C 103. 9. cs.

¹⁰² Gyéressy: Pálos faragások, 211. Gyéressy felveti, hogy talán ő faragta a czestochovai Boldogasszony és egy másik Mária-kegykép keretét és az orgona töredékekből ismert díszítését.

¹⁰³ Gyéressy: Pálos faragások, 204–210. A sajlóádi katedra az Iparművészeti Múzeumba, a túskevári padok egyik része Karakóra, a másik Külsővatra, a sekrestyeszekrény somlóvásárhelyi r.k. templomba, a főoltár, két mellékkoltár és egy kisebb stallum a túskevári templomban került.

¹⁰⁴ Zsámbéky Monika: A templomépítő Dorffmaister István. II. 1781–1797. Dorffmaister István emlékkiállításának katalógusa. H. n., É. n. 51.

¹⁰⁵ OL. A 41. 9. cs. 143.

készült becslés¹⁰⁶ – minthogy ugyanazok végezték, mint négy éve –, nagyjából ugyanazokat az értékeket állapította meg, mint az 1786-os. A kőművesmunka értéke 1786-ban 4735, most 4378 forint volt. A pincét mindkét esetben 280 forintra becsülték, a kertfal becsértéke azonban 159-ről 150 forintra, a kúté pedig 60-ról 40 forintra csökkent. A refektórium hét ablakát 1786-ban 8, 1790-ben 7 forintra becsülte a lakatos, az asztalosok becslése szerint a refektórium ajtaja 8 forintot és 30 krajcárt, illetve 8 forintot, a kilenc fűtőnyílás-ajtó mindkét alkalommal 2 forintot és 15 krajcárt ért. Az ekkor összeírt kályhák becsértéke viszont jóval magasabb, 44 forint volt, mint 1786-ban, amikor 20 forintra értékelték ezeket. Ennek oka talán az volt, hogy a becslést most nem Peter Richter és Georg Mohr végezte, mint 4 éve, hanem a szintén soproni Jacob Wallner. A refektóriumban álló kályhát például 1786-ban 2 forintra és 30 krajcárra becsülték, ő 7 forintra tartotta.

Az újkori kolostor megjelenésére vonatkozó helyszíni megfigyelések

Az újkori kolostor építése a források szerint 1610 és 1614 között kezdődött. Az építkezésnek a kolostorépületen látható első, írásos dokumentuma a jelenleg a refektórium északi homlokzatán, másodlagos helyzetben látható, Krisztust a kereszten ábrázoló dombormű, rajta az 1642-es évszámmal és az *A. M. D. G. V. M. H./ Positum* („Isten nagyobb dicsőségére, Szűz Mária tiszteletére helyezték el”) felirattal. A déli, külső homlokzat első tengelyben lévő, 1892-ben befalazott ajtó kőből faragott, egyenes szemöldökű, feliratos párkányán lévő felirat: „*A. M. D. G. V. M. Honorem Eremus Paulina Anno Domini 1643 erecta*” azaz „Isten nagyobb dicsőségére, Szűz Mária tiszteletére a pálos remetesség épült az Úr 1643. évében” az 1643-as évszámot adja meg az építés évének. S minthogy 1644-ben itt tartották a rendi káptalant, a munkálatok ekkorra nagyjából befejeződtek. Az új épület csak részben használta fel a régi maradványait. A sekrestye déli fala alól is előbukkan a középkori sekrestye (alap)fala. A mai épület több építési periódus eredménye. Az északi homlokzaton előkerült, a földszinten csorbázott, az emeleten kváderes falsarok határolja le a korai épülettömeget. A felépítmény újkori eredetere utal, hogy kelet-nyugati irányú északi zárófala ráfed a sekrestye keleti falában lévő gótikus ablakra. Ez az eredetileg boltozatlan épületrész volt az, amely az újkorban először elkészült. Ezt bizonyítja, hogy a kerengő felőli kelet-nyugati irányú falában előkerült egy széles, félköríves záródású – később beszűkített, majd befalazott – ajtónyílás, amelynek befalazásába ültették bele az újkori kvadrum kiépítésekor, vagyis az 1640-es években a kerengőboltozat vállát. E korai részt később tagolt párkányú kő ajtótokokkal látták el.

Az újkori kolostor kiépítésének következő szakaszát a kvadrum máig meghatározó formájának, egy nagyjából 15×19 méteres udvar köré szervezett, a templom keleti oldalához csatlakozó emeletes épületnek a kialakítása jelentette. Ennek egyik legérdekesebb vonása, hogy pilléreiben építőanyagként szalagkeretes kötokok darabjait is felhasználták. A kolostor északkeleti sarkát az a fal jelöli ki, amely a létrejöttét tekintve a kvadrumhoz képest utólagos, az 1668-as évhez rendelt refektórium járőrszintje alatt került elő. Dávid Ferenc vetette fel,

¹⁰⁶ OL. A 41. 9. cs. 143.

hogy az épülettömbből kinyúló, ezen újabb refektóriumhoz nyugatról kapcsolódó helyiség lehetett a korábbi refektórium. Boltozatán ugyanis az újabb refektóriumban lévőknél régebbi stukkódíszítés részlete maradt meg. A kolostor folyosójának boltozata a hajó falához képest másodlagos, ugyanakkor a földszinti folyosó felmenő falai együtt készültek a boltozatokéval.

Mintthogy a templom déli homlokzata melletti földszinti helyiség nyugati falán korábban ajtó volt, és előkerült a fülkéjében az egykori kelheimi lapburkolat lenyomata, úgy tűnik, a kolostor eredeti bejárata a tornyos homlokzati szakasz 1751-es kiépítéséig a templom előtti területről nyílt, akárcsak a pesti pálos kolostor esetében. Lehetséges, hogy itt volt az a templom kapujánál, a kerengő felé nyíló ajtó, amelybe 1725-ben diófa ajtólap készült. Az írott forrásokkal összhangban utólagosnak találtuk az emeleti folyosó boltozását a felmenő falak építéséhez képest. A kerengőt a földszinten hevederes, az emeleten heveder nélküli dongaboltozat fedi, amely az egymást a boltozat középvonalában csúcsukkal érintő, széles fiókok miatt élkeresztboltozatra emlékeztet. A földszinti, északi szárny folyosója a falpilléereket díszítő szürkére színezett, bekarcolt pilasztereknek köszönhetően díszesebb volt, mint a másik három szárny. Ugyanebben a szakaszban stukkókkal is díszítették a folyosó déli falát. A kolostor szerkezetének fontos sajátossága a vasalással kombinált kötőgerendák rendszere, amelyet az emeleti folyosón, a keleti szárny egyik emeleti szobájában, és a padláson is megtaláltunk. Ezek közül némelyik korábbi ácsszerkezet másodlagosan felhasznált eleme.

A kolostor északkeleti sarkához épült hozzá 1668-ra az új refektórium, eredetileg boltozat nélkül. Falazatában másodlagosan felhasznált kötok-darabok láthatók. Bejárata felett, a folyosó felől domborművet, a pálosok „címerét” helyezték el: egy-egy oroszlán és egy-egy fa által közrefogott, domborulat tetejére helyezett medalionban szerzetes látható, a medalion felett cipót hozó repülő hollóval. A refektórium fiókos teknőboltozatú tér. Az 1860-as földszinti kórházalaprajz szerint az északkeleti sarokban állt a kályha, melyet a szomszédos konyhából fűtöttek. A refektórium felett 13,3 m hosszú, 8,3 m széles tér található. Első említését – noviciátusként – 1668-ból ismerjük: „*refectorio, et desuper aptissime constructo Novitiatu...*” Az 1790-es összeírásban iskolaként („*Schul*”) szerepel. Deszkafödémének 22 darab, profilos, véset rozettával díszített födémgerendáját egy kb. 14 m hosszú, 40×59 cm vastag, szintén profilos, véset rozettákkal díszített, utóbb felkötött mestergerenda tartja. A mestergerendának a szomszédos padlásfeljárón átnyúló szakasza égett, ami utalás lehet arra, hogy az 1728-as tűzvész túlélte, vagyis hogy eredeti, 17. századi darab. A deszkamennyezet színe eredetileg fekete volt.

A homlokzati vakolás kialakítására vonatkozóan a templom homlokzatához utólag hozzáépített torony által részben takart északi homlokzati szakaszon láthatók részletek. A homlokzatot hóbörcsös vakolat takarta, melyet besimitott keskenyebb, szürkés sávval kísért szélesebb meszelt sávok tagoltak. A helyiségek boltvállai mögött előkerült vakolt, meszelt felületek tanúsága szerint és a forrásokkal összhangban a szobáknak a széles fiókpárok miatt élkeresztboltozatra emlékeztető dongaboltozata is ebben az időszakban készült. Az ajtónyílások

rendszere a 17. századhoz képest részben változott, a befalazott korai ajtókra több helyen ráfednek a boltozatok vállai. A sekrestye keleti oldalán nyitott újkori ajtót a lépcsőtől északra lévő átjáró kötötte össze egykor a lépcsőtől keletre lévő helyiséggel. Az eredeti helyiségelrendezéshez képest utólagos az északi szárny földszintjén az átjáró-folyosó, és ezzel együtt felülvilágító ablaka az északi homlokzaton. A küszöbkő alapján viszont ajtó volt az átjárótól nyugatra eső ablak helyén. A kerengő északi szakaszán, az emeleten, a mai járószint alatt, a templomfalon talált meszelt vakolat, illetve az ezen előkerült ferdén lefelé futó, fekete lábazati festés egy lépcső léte utalnak, amely a földszinti folyosóról vezetett a sekrestye feletti helyiség előtti folyosószakaszra.

A helyiségek jelentős része kötökös ajtóval nyílik a kerengőről. A kötökök egy része 18. századi. A sekrestyeajtó 20 cm széles kötökjának szélét 6,5 cm széles, összetett profilú szalagkeret kíséri, amely a felső sarkokon és a szárkövek alján lévő szélesebb mezőket is körülfogja. A szárkő és a felső mezők szögletét egy-egy bojt díszíti. Ugyanilyen kötökja van a szentélyből a sekrestyébe nyíló ajtónak, és ilyen bojtok díszítik a templom 1751 utáni évekre datálható nyugati homlokzatának ablakait is. A kötökök nagyobb része Lángi József vizsgálata szerint eredetileg zöld, kisebb része sötét színű volt. A folyosóról táplált kályhák fűtőnyílásai szintén kötökösök. Az ajtólapok közül egy-kettő 18. századi, egy részük 19. századi, 1892-es átalakítással, de a zárda kialakításakor új ajtókat is készítettek. A legkorábbi ajtólapok Juhász Györgyi vizsgálata alapján barnára voltak festve. Az ajtóvasalások némelyike igen dekoratív kialakítású. Ezek közül az egyik leggazdagabb a szentélyből a sekrestyébe és a kolostor északi szárnyának emeletéről a lépcsőházba nyíló ajtóé, melynek zsanérjait ívesen visszahajtott ornamens díszíti.

A helyiségek egy részének boltozatát vakolatból húzott ornamensekkel gazdagították. A legszebben díszített helyiség a refektórium. A boltozatot díszítő stukkó (3. kép) és ezzel együtt a falképek nem közvetlenül az épületrész létrejöttékor, hanem annál később készülhettek, az alattuk lévő meszelésrétegek alapján. A restaurátori munkálatok során, a nyugati oldalon, a boltváll felett előkerült 1719-es évszám alapján az egyházatyákat és minden bizonnyal Remete Szent Pált (4. kép), a rend pápa általi megerősítését (5. kép), valamint az oldalfalakon jelenetekben pálos szerzeteseket, köztük Szent Özsébet (6. kép) ábrázoló, később levakolt, átfestett falképek abból a 100 forintos hagyatékból készült, amelyet Dominicus Kolleis novícius tett „*pro hoc Bondorffensi refectorio, nempe pro jam designatis picturis et imaginibus*” 1719. augusztus 16-án.¹⁰⁷ Az előtűnő névtöredékek alapján legalább az egyházatyákat hordó réteg alatt ugyanilyen témájú kifestés van. A falképek alsó széléhez faburkolatot utánzó festés kapcsolódik.

¹⁰⁷ DAP 259.

3. kép. Sopronbánfalva, pálos kolostor. A refektórium stukkójának részlete. Fotó: Balázsik Tamás

4. kép. Remete Szent Pál. Falfestmény a bánfalvi pálos kolostor refektóriumának boltozatán.
Fotó: Balázsik Tamás

5. kép. A pálos rend pápa általi megerősítése. Falfestmény a bánfalvi pálos kolostor refektóriumában.
Fotó: Balázsik Tamás

6. kép. Szent Özséb. Falfestmény a bánfalvi pálos kolostor refektóriumának oldalfalán.
Fotó: Balázsik Tamás

Igényes kialakítású a kolostor északkeleti sarkánál lévő lépcső fordulójának boltozatán a díszítés, ahol a szalagkeretes mező közepén húzott keret látható, a négy sarokban pedig egy-egy szívmotívum van. A rövidebb, alsó lépcsőszakasz feletti boltozaton egy, a hosszabb, felső dongaboltozatos lépcsőszakasz felett pedig két sarkos négykaréj látható.

Az északi szárny földszinti folyosója gazdagabb kialakítású volt, mint a másik három: az ajtónyílásokat profilos szemöldökkel látták el, a vakolatpilaszterek tagolt párkányfejezetet kaptak, törzsükön lizéna fut. A záradékból kiszélesített árkádok vállmagasságában stukkódíszítmény lenyomatai maradtak meg, amelyek a nyílás széle mentén futottak le. Stukkók díszítették az északi szárnyból az udvarra nyíló ajtó körüli falfelületet is. A déli szárny folyosójának földszintjén 29,5 × 16,5 cm-es téglából téglá-, máshol kőburkolat maradványai illetve nyomai kerültek elő.

A kolostor a mai arculatát az 1728-as tűzvészt követő újjáépítés során kapta. A külső homlokzaton, az emeleti ablaksor felett, az ablakok tengelyében, a refektóriumot és a felette lévő, egykor iskolaként szolgáló teret befogadó épülettömeg déli és keleti homlokzatának kivételével a padlástérbe nyíló, fekvő ovális ablakok sorakoznak, melyek szalagkerete a pálcattaggal kísért, szintén

sárgára festett holkerpárkányba kapcsolódik. A padlástér térdfalába falazóanyagként a hajó gótikus ablakainak kibontott körácsait is befalazták.

Az ablakszerkezetek mindegyikét kicserélték a legutóbbi helyreállításokor. Mindössze két, a 19. század végén részben átalakított, félköríves pácájú barokk ablak maradt meg a WC-bővítmény emeletének északi és déli falában, az utóbbin támaszos pipapántokkal. Az udvarra az északi szárny keletről második árkádjában lévő és a nyugati szárny déli árkádjában lévő ajtónyíláson át lehetett kijutni, a többi árkádot mellvédfal zárta. Ez a közlekedési rendszer részben annak a következménye, hogy a szintén teljesen körülépített udvaros pécsi és a túskevári kolostor tervén az udvari homlokzat tengelyeinek száma többnyire páratlan, illetve középtengelyes. Ez egyfajta szimmetriát adott a parterekkel tagolt udvar kialakításának és a kijáratok elhelyezésének, Sopronbáfalván a tengelyek száma 4 az északi és a déli, és 5 a keleti és a nyugati oldalon. Az udvart többé-kevésbé szabályos kötömbökből rakott burkolat fedte.

A kolostorhoz pince is tartozik, amelyet a Bél Mátyás¹⁰⁸ által már említett, a falu feletti hegyen lévő kavicsteraszba vágtak, mégpedig úgy, hogy dongaboltozatos folyosószakaszt követő fiókos dongaboltozatú térben a fiókok alá eső szakaszokon nem raktak falazatot, itt a kavicsréteg jól látható. A fiókos dongaboltozatú térnek a déli végéből nyugat felé induló szakasza a 17. századi eredetű vendéglő földszintjébe torkollva ér ki a hegy lába alá.¹⁰⁹

A rendház a 19. században

Sopron eleinte cukorgyárat akart a rendházban berendezni, majd a brennbergi szénbánya tisztviselőinek és betelepített munkásainak lakása lett.¹¹⁰ Az ország területére nyomuló és Sopront 1809. május 29-től november 18-ig megszállva tartó francia csapatok kórházként használták a rendházat,¹¹¹ a sírboltot pedig kincsek után kutatva megnyitották, s az nyitva volt 1811-ig. Ekkor a kőszénbányát birtokló társaság gazdaságilag hasznosítani akarta a sírboltot és újra átforgatták.¹¹² Mivel a Mária Magdolna-templom kicsinek bizonyult, a plébános kérésére a helytartótanács 1825. augusztus 23-án átengedte a templomot

¹⁰⁸ Sopron vármegye leírása. I. Sopron, 2001. 117.

¹⁰⁹ A pince további szakasza 1939 és 1944 között légópincének készült. A dongaboltozatos és a fiókos dongaboltozatú szakasztól keletre, ezekkel párhuzamosan egy további, boltozott pince húzódik, amely a kelet-nyugati irányú pinceszakaszba csatlakozik.

¹¹⁰ MMT 442., Varga József: A sopronbáfalvai hegyi templom. Sopron, 1938. 26. és Faller Jenő: Brennbergbánya régi térképei. Az MTA Műszaki Tudományok Osztályának Közleményei. VIII./3–4. 536., 542.

¹¹¹ 1809. november 13-i dátummal fennmaradt a bánfalvi kórházból Wöllersdorfbá átvitt ágyneműkről és ingekről készült kimutatás. Sopron Város Újonnan Lajstromozott Iratainak Levéltári Gyűjteménye. „Neoregistrata Acta”, 1543–1896. IV. A. 1026.

¹¹² Az ott lévő 66 koporsó között Széchényi Pálét is felnyitották, akinek – a szóbeszéd szerint a Kolonics bíboros által beadott arzentól – mumifikálódott földi maradványait a győri püspök fellépésének eredményeként október 25-én kiemelték és ünnepi menetben a Szent Mihály-templomba, majd Kiscenkre, a Széchényi-család sírboltjába vitték. Ettől fogva a templom kriptáját pincének használták. F.: Ország- s népismertetés. Vándorf. Regélő, 1839. 821, 822. és Széchényi Viktor: Töredékek a sárvár-felsővidéki gróf Széchényi nemzetség történelméből. Székesfehérvár, 1933. 185–186.

istentiszteleti célra, de a tulajdonjogot fenntartotta a vallásalap részére.¹¹³ 1827. augusztus 19-én a soproni plébános megáldotta a templomot.¹¹⁴ A templom ez időben is kedvelt búcsújáráhely volt.¹¹⁵

A selyemhernyó-tenyésztés mind szélesebb körű elterjedésének¹¹⁶ fejleményeként, 1839-ben a kolostorban lakó uradalmi tisztartó „a’ novitiusok muzeuma és czellákba selyem bogarak ezreit szállítá be.”¹¹⁷ 1840-es adatok szerint alkalmi bérlők is laktak az épületben.¹¹⁸ Szintén a kolostorban – mégpedig a keleti szárny emeletén – lakott Anton Siegel (Sigel) (1763–1846) festő, aki a kolostor udvarát, és egyik képének felirata szerint kolostorbéli ablakából a látványt is megfestette.¹¹⁹ A Vasárnapi Újság szerint az épület 1863-ban is az ottani kőszénbányánál alkalmazott bányatiszteknek szolgált lakásként.¹²⁰ Feltehetően ennek az időszaknak az emlékei a szobák némelyikében fennmaradt patronált falfestések.

A kolostor végül helyőrségi kórház lett, a templom pedig „Magazin”, a kórház anyagraktára és éléskamrája. Az August Hasenauer (1830–1883)¹²¹ által készített két fennmaradt kimutatás tanúsága szerint az átalakítási munkák 1857 és 1859 között folytak.¹²² Ennek során munkálatokat végeztek a konyhán, csatornáztak, mellék-helyiséget, terményraktárt, fürdőszobát alakítottak ki, a folyosón és a konyhában padlóburkolatot készítettek, asztalos- és lakatosmunkákat végeztek, a kutat kijavították, fölé tetőzetet építettek, ács munkákat végeztek, kéményt emeltek, a tetőt zindelyezték, kályhát raktak, üvegeztek, padlóburkolatot javítottak, új ajtókat vettek, emésztőgödört építettek. A munkálatokhoz szükséges téglák legalább részben Hasenauer 20 főt foglalkoztató, háromkemencés téglágyetőjéből¹²³ kerültek ki. Ezeket „H A” betűk olvashatók, s ilyenek kerültek elő az udvaron átvezetett csatorna aljából is. A munkálatokhoz kapcsolódva

¹¹³ A rendelet kikötötte, a hívek kötelesek a templomot az átvételkor restaurálni. Ekkor három barokk oltárt és szószéket helyeztek el benne, ez utóbbinak oldalát az egyháztanítók szobrai, hangvetőjét kelyhet és ostyát tartó angyallal díszítették. Az 1788-ban a helyi kis templomba átvitt Mennysorság királynéja kegyképet visszahozták, és a főoltárra helyezték, a mellékoltárokat Jó pásztor és Szent Tamás képe került.

¹¹⁴ Ettől fogva B. M. V. Coeli Regina a pártfogója.

¹¹⁵ Egy 1803-as forrás szerint a búcsút Kisasszony napját követő vasárnap tartották. Rozsondai Károly – Sümeghy József: Sopronbánfalva. Sopron, 1937. 102. Nagyboldogasszony ünnepén németül, magyarul és horvátul prédikáltak. Varga József: A sopronbánfalvai hegyi templom. Sopron, 1938. 28. A búcsújáráhely használatára 1830-ban Berger János énekeskönyvet adott ki, amelyben többek között Bánfalva szertartásrendjét is leírta. Bárdos Kornél: Sopron zenéje a 16–18. században. Budapest, 1984. 219.

¹¹⁶ A Magyar Gazdasági Egyesület, majd Sopron vármegye 1840 nyarán Széchenyi Istvánt kérte fel a Selyemtenyésztő és Eperfatermesztő Bizottság elnökének, akinek kezdeményezésére 1841 nyarán megalakult a Sopron-Vasi Szeder Egylet, 1843-ban pedig a Selyemtenyésztő RT.

¹¹⁷ F.: Ország- s népismertetés. Vándorf. Regélő, 1839. 823.

¹¹⁸ Itt volt lakása Polzer Lajosné, született Hauer Jozefa bárónőnek, s minden bizonnyal ezt a lakást fogadta fel június 5-én Hauer Mihály báró. A pécsi pálos kolostort a kamara szintén lakóházként hasznosította. Teleki Domokos: Egynehány hazai utazások leírása. A szöveget gondozta: Éder Zoltán. Budapest, 1993. 99.

¹¹⁹ Schlachta Etelka naplója. Közli: Csatkai Endre. SSz. (Különszám) 1943. 11., 70., 71. Az adatért Askercz Évának tartozom köszönettel.

¹²⁰ Vasárnapi Újság, 1863. 249.

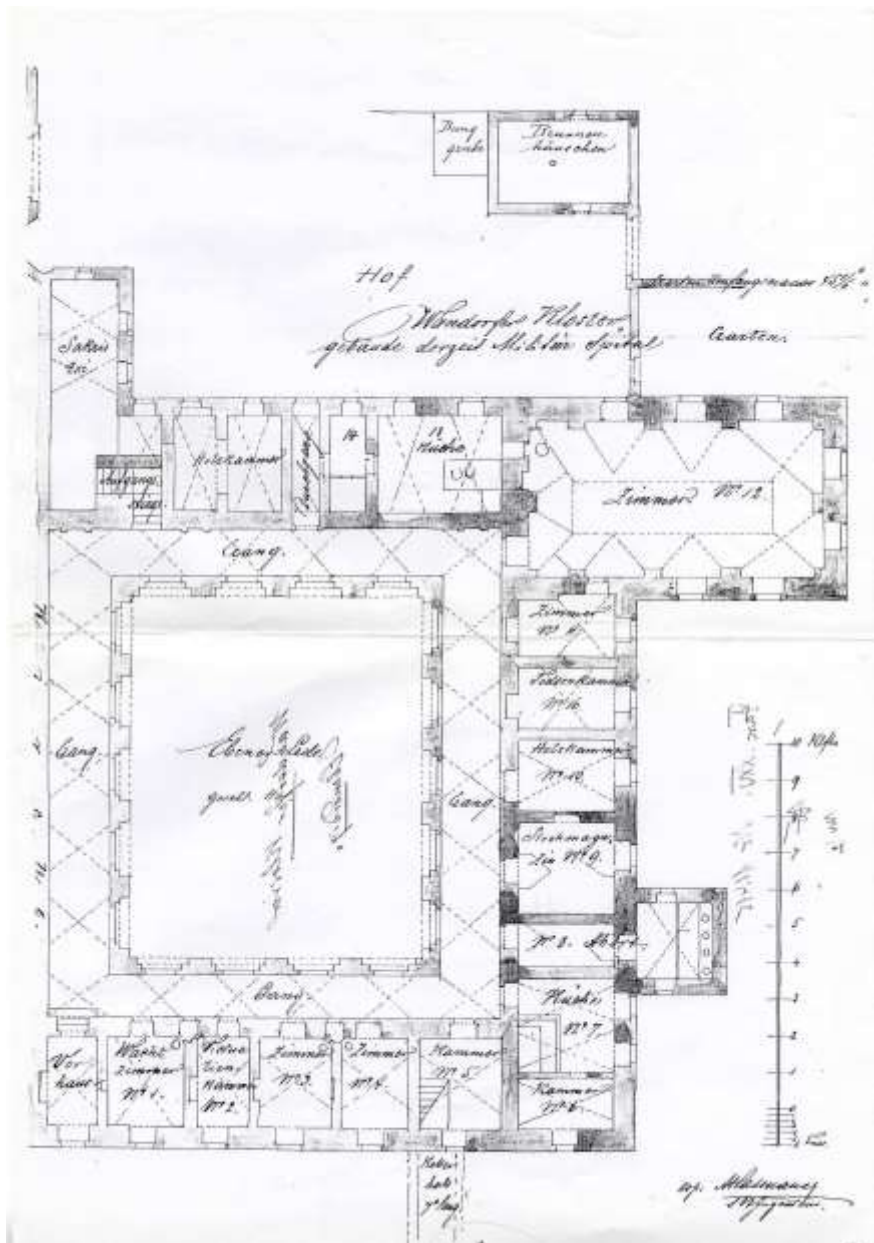
¹²¹ Hasenauer Sopron külvárosának szabályozásában játszott vezető szerepet. Winkler Gábor: Sopron építészete a 19. században. Budapest, 1988. 150.

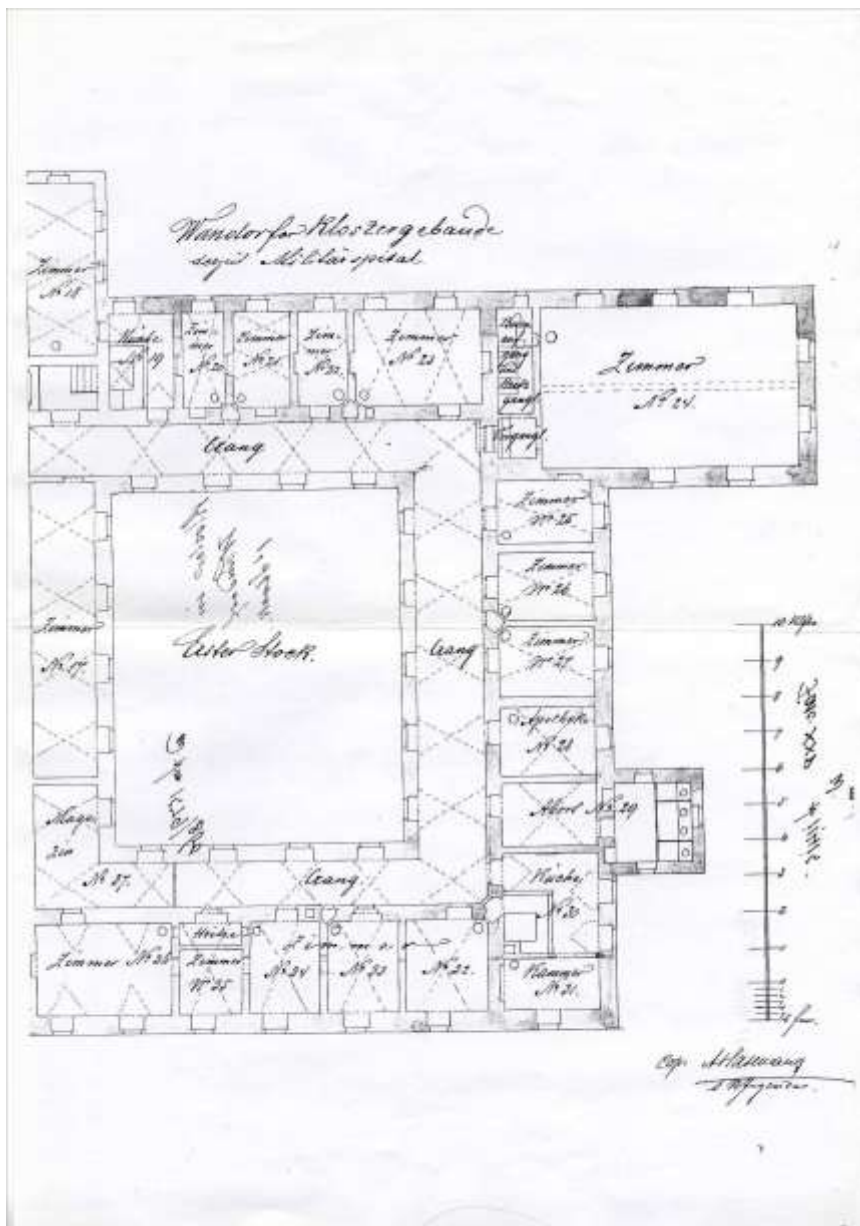
¹²² Soproni Levéltár, jelzet: Fasc. XXV. 11415.

¹²³ Horváth Zoltán: Sopron szabad királyi város téglágyetője (1830–1893). Tanulmányok Csatkai Endre emlékére. Sopron, 1996. 293.

Hasenauer 1860-ban felmérést is készített a kolostorról (7. és 8. kép). Ennek köszönhetően azt is ismerjük, milyen helyiségbeosztása volt a katonai kórházzá átalakított épületnek. Az alaprajzokhoz átvételi jegyzőkönyv és inventárium is tartozik, amely feltünteti az egyes helyiségekben az ajtók, az ablakok, a padlóburkolat és a fűtőberendezés állapotát. Ebből kitűnik, hogy az elvégzett munkák ellenére számos fogyatékoságot lehetett tapasztalni az épületben. A burkolat nélküli udvaron zsindelyfedésű kútház állt, vízpumpával.

7. kép. Az August Hasenauer által szignált 1860-es alaprajz, földszint.
Győr-Ménfőcsanak-Sopron megye Soproni Levéltára

8. kép. Az August Hasenauer által szígnált 1860-es alaprajz, emelet. Győr-Ménfőcsanak-Sopron megye Soproni Levéltára

A kolostor 1886-ban is kórházként működött.¹²⁴ 1887. január 31-én Zalka János győri püspök arról ér¹²⁵tesítette az ágfalvi plébánost, hogy a templomot, a zárdát és egyéb, összesen 16 kat. holdnyi ingatlant a Győregyházmegyei Alap megvette a Vallásalaptól. Miután 1892. május 16-án a mayerlingi főapátnő, M. Euphrasia és M. Ignacia (Esterházy grófnő, született Lobkovitz hercegnő) pápai engedéllyel megtekintették a kolostort, az Egyházmegyei Hatóság értesítette a plébánost, hogy a mayerlingi karmelita apácák megvásárolják a templomot és a zárdát. A templom jogilag az ágfalvi plébániához tartozó fiókegyház maradt, a plébánia működésének csorbítása nélkül. Az apácák a templom tulajdonjogát is meg akarták szerezni, de ehhez a püspök nem járult hozzá, a szentélynek az apácák által kért átalakítását azonban megengedte.¹²⁶

A püspök Ullein Antal soproni építésszel alakíttatta át a templomot. Ullein hatszögbe írt „U” betűs, valamint Zalka püspök „Z” betűs téglái, továbbá az „F” betűs téglák jól dokumentálják az átalakításokat. Az apácák: 3 nővér, egy laikus, 3 novícia és 2 jelölt, valamint a főnöknő 1892. októberében költöztek be a kolostorba.¹²⁷ A zárdának külön lelkésze volt, aki a plébánosnak is segített a lelkipásztori munkában. A zarándoklat az I. világháború idején megszűnt, 1931-ben azonban XI. Pius pápa megújította a búcsúját. A Tanácsköztársaság idején kincskereső katonák érkeztek a kolostorba, de a szegénység láttán úgy vélekedtek, ide csak hozni lehet, innen elvinni nem.

A 19. századi építkezések nyomai

Az északi szárnyban, a refektóriumtól nyugatra lévő helyiségben előkerült téglamaradványok azonosíthatók a Haseanauer-féle alaprajzon is látható főzöpadkával, míg a helyiség nyugati falában előkerült kemencemaradvány nem szerepel a rajzon. A Hasenauer-féle építkezéskor készült csatornák egy-egy szakasza az udvaron és a keleti homlokzat előtt került elő.

A Zalka püspök által kezdeményezett 19. század végi építkezés során elfalazták a templom szentélyét és poroszfüveg födémrel két szintre osztva új nyílásrendszert alakítottak ki.¹²⁸ Ugyanekkor kisebb átalakítások érték a rendház épületét is. A régi bejáratot befalazták, csak egy vízszintes rést hagytak nyitva rajta. Az új bejáratnak íves oromzatú előépítmény készült. Miként az ekkor készült képeslapokon látható, a refektórium feletti helyiség falán újabb ablakokat nyitottak, kapcsolódva a helyiség 8 cellára osztásához. A zárdalelkész lakását a

¹²⁴ Gustav Diem: *Illustrierter Führer durch Oedenburg und seine Umgebungen*. Oedenburg, 1886. 95.

¹²⁵

¹²⁶ Varga József: *A sopronbánfalvai hegyi templom*. Sopron, 1938. 29. Rozsondai Károly–Sümechy József: *Sopronbánfalva*. Sopron, 1937. 53. Miután tárgyaltak az átalakításokról, július második felében naponta csaknem 100 munkás dolgozott az épületen.

¹²⁷ A kolostort 11000 arany értékben biztosították a rend számára. Az összeget Esterházy Miklós Móric gróf adományozta, akit a püspök gondnokká (Klostervater) nevezett ki.

¹²⁸ A szentély megosztásából keletkezett emeleti helyiség munkateremként, varróteremként, az alsó oratóriumként szolgált. A visszakerült Fekete Madonna-kegyképet a szentélyt a diadalív vonalában lezáró fal előtti oltárra helyezték. Varga József: *A sopronbánfalvai hegyi templom*. Sopron, 1938. 31., Ullein Antal (1821–1907) ácsmesterről és fiáról, József (1859–1915) műépítésről: Winkler Gábor: *Sopron építésze a 19. században*. Budapest, 1988. 53., 119., 120., 139., 141., 142., 177.

déli szárnyban alakították ki, az elkülönítés érdekében külön lépcsőházzal. A lépcsőház falát patronált technikával festett tájképpel díszítették. A lakás mindössze egy gyóntatóablakkal kapcsolódott az apácák által használt épületrészhez. Ugyanekkor a templom melletti folyosószakaszban sekrestyét alakították ki, a miseruhák és egyéb szekrények átadására kialakított szekrénnel. A téglák alapján a refektórium ajtaját a 19. század végi építkezéskor alakították át. Addig a bal oldali béllet – rajta a tokborítás rögzítésére szolgáló, befalazott farönkökkel – befelé szélesedett, a felújításkor azonban a bélletet egyenesre falazták. A hajó terét és a kolostort, akárcsak a korábbi időben újabb nyílásokkal (az emeleten ablak, oratóriumnyílás, szószékajtó, karzatra vezető ajtó, a földszinten gyóntatófülke ablaka) kapcsolták össze. A folyosóról a 20. helyiségbe nyíló egykori ajtó elfalazásában a 19. század végén elbontott sopronbánfalvi lépcső¹²⁹ számos darabját találtuk másodla-gosan beépítve.

A renház a II. világháború után

Az apácák, akiknek a száma 1947-ben 20 volt, 1950. június 18-ig élhettek a renházban. Július 18–19-én éjjel a soproni szerzetesekkel együtt a sopronbánfalviakat is internálták.¹³⁰ Ez után a renházat öregek otthona, majd szociális otthon számára vették igénybe, 60 ápolt gondozására. Az 1952-es átalakítások során többek között kibontották a noviciátust felosztó válaszfalakat¹³¹ és minden bizonnyal ekkor falazták el a refektórium feletti, egykor iskolaként használt tér utólag nyitott négy ablakát, és helyeztek ablakot a régi bejárat elfalazásába, a munkálatoknak alapvetően azonban a víz- és az elektromos hálózat korszerűsítése volt a célja.¹³² A szentély 1956 legvégén megkezdett műemléki helyreállításához kapcsolódva – melynek során többek között elbontották a sekrestye 18. századi bővítményét, felette a palafedésű fa huszártonnyal, melynek 18. századi előzményei voltak. A szociális otthon épületén is végeztek kisebb munkálatokat: ekkor készült az északi szárny felmagasítása az udvari részén. Ekkor kerültek a tetősík alá a hajó déli falán lévő ablakrészletek, továbbá ekkor bontották el a déli homlokzat 5. tengelyében az 1892-ben nyitott új bejárat meglehetősen kifejezéstelen, íves oromzatú előépítményét, és építették meg a 2009-ig meglévő simított vakolatú, fehérre meszelt, holkerpárkányos, félsátortetős elő-építményt. Csatkai Endre leírása alapján, mely szerint a Krisztust a keresztben ábrázoló 1642-es kőtábla a földszintről a kertbe nyíló ajtó felett volt,¹³³ e domborművet is legkorábban ekkor kellett, hogy áthelyezzék a refektórium keleti homlokzatára. A kolostort érintő újabb munkálatokra jó másfél évtized múlva került sor. Ennek során az Országos Műemléki Felügyelőséget Dávid Ferenc művészettörténész képviselte.

¹²⁹A lépcsőről részletesen: Dávid Ferenc: Sopronbánfalva-kolostorhegyi lépcső. Építés Építészettudomány, 1983.

¹³⁰Hetény János: A katolikus élet Sopronban és környékén. 1922–1990. In: Sopron és környéke. 1922–1990. Főszerk.: Sarkady Sándor. Budapest, 1992. 86., 91.

¹³¹Soproni Városi Tanács Építési és Közlekedési Osztálya, XXIII. 509. Terv: É.M. Györi Tervező Iroda, Soproni Fiók. Tervező: Wehofer Lipót.

¹³²KÖH, Tervtár: Ltsz.: 6647.

¹³³MMT 448.,

A sopronbánfalvi kolostor sok tekintetben különleges helyzetű a pálos kolostoraink sorában. A viszonylag kései alapítás remetekhez kötődő kezdeteit követően a pálosok megtelepítését maga Sopron városa vette kezébe. Ellentétben a pálos rend gyakorlatával, amelyre inkább a lakott településektől való elkülönülés jellemző, itt egy jelentős város közelében, annak egyik jobbágyfalvának szélén épült fel a kolostor. Fejlődése kifejezetten egy búcsújáróhely kibontakozásának irányába fordult, ami ki-fejeződik a Szűz Mária-patrocínium előtérbe kerülésében a Szent Wolfgang-patrocínium rovására. E változásban Sopron gazdasági érdeke is közrejátszott. Építészeti értelemben mindez egy tekintélyes méretű késő gótikus templom és egy viszonylag szerényebb szerzetesi lakóhely létrejöttében öltött testet. A búcsújáróhely-kolostor történetében a reformáció kezdetének és a török Bécs elleni első invázióinak időszaka okozott némi törést, amikor a pálos kolostori örökség léte is veszélybe került Bánfalván. A megerősödő katolicizmussal és Bécs sikeres törökellenes politikájával párhuzamosan azonban a kolostor élete is felvirágozott, és a 17–18. században csúcspontjára jutott, építészeti és művészeti tekintetben egyaránt. Ebben kiemelt szerepe volt a főurak, egyháznagyok támogatásának, de ki kell emelni egy további forrást is, mégpedig a novíciusok hagyatékait. Ezek bizonyos vonatkozásokban szinte szükségleten túli anyagi forrást jelentettek az együttes gazdagítása tekintetében. Jó példa erre a kolostorok hagyományosan reprezentatív terének, a refektóriumnak a díszítése Bánfalván, amelynek boltozatán három, legalább részben azonos témájú kifestési réteg „halmozódott fel” egymásra rétegződve. Különös sajátosság viszont, hogy e gazdagság, legalábbis a refektórium kifestésében, nem a színvonal, a minőség tekintetében jelentkezett. A 18. század későbbi időszakát illetően a képet az „itáliai császári festő”-ként aposztrofált Caetano di Rosa sajnos fennmaradt tárgyi dokumentumhoz nem köthető megbízatása és Stephan Dorffmeister munkája némiképp árnyalhatja. A bánfalvi kolostor osztozott a szerzetesrendek sorában, 1786-ban itt is megszűnt a rendi élet. A következő korszak a léalapját veszített épület fennmaradásért folytatott küzdelmének időszaka volt. Eredeti rendeltetését csak a karmeliták beköltöztetésével kapta vissza. A kolostorépületben felhalmozott értékek eróziójának mértéke a későbbiekben is az eredetinek többé vagy kevésbé megfelelő rendeltetés szerinti használat függvényeként változott.

Új szerepben

A karmelitáktól új tulajdonos¹³⁴ birtokába jutott épület meditációs és oktatási központként fog működni. Az új szerepre történő felkészítés keretében belsejét részben átalakítják. A vendégek részére a cellákba vizesblokkokat helyeznek el, a régi refektórium konyha, az újabb refektórium étterem, a felette lévő noviciátus előadó-terem lesz. A bejárat visszakerül a 18. századi helyére, a templomhomlokzat mellé, s ezzel együtt a déli szárny 19. század végi lépcsőházában lift kapott helyet. Az újonnan beépített tetőtér jobb megközelítése érdekében lépcsőt alakítottak ki, elbontva a sekrestye emeleti helyiségének és

¹³⁴ Építető: KOGART Holding és NISTEMA Kft. Tervezők: Pazár Béla és Magyarai Éva.

előterének boltozatát. A tetőtér egy szakaszában könyvtár kap helyet, s itt, a hajó keleti falában lévő, az újkorban elfalazott gótikus ablakok közül kettőbe bekerültek Szakál Ernőnek az 1950–60-as években kifaragott kőrács-rekonstrukciós kísérletei. A rehabilitáció keretében restaurálják¹³⁵ az ablakok és ajtók kötőjait, a refektórium stukkóit és falképeit, valamint a noviciátus famennyezetét.

¹³⁵ Restaurátorok: B. Juhász Györgyi és Lángi József (falkép), Jakab Magdolna és Jakab Matild (stukkó), Baranyai Gábor (kőszerkezetek), Győri Mihály és Szirony Levente (noviciátus famennyezete). Konzulens: Dávid Ferenc.